Rónay László

Kosztolányi világszemléletének tükröződése műveiben és motivumaiban

/Kandidátusi disszertáció/

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1977

Tartalom

Az öneszmélés évei. A konzervativ hagyományok vonzásában. 1-56

Világkép és pszichológia. A művész, mint a lélek kutatója. 57-99

Az arisztokratikus-esztétizáló világkép próbája: világhábORU és forradalmak. 100-138

A számvetés kisérletei. 139-205

A középosztály válságának epikus ábrázolása: a regények. 206-262

Kétarcu humanizmus: A Meztelenül korszaka. 263-294

A középut keresése: az Ady-pamflet; a nyelv-védelem; az öncélu szépség kultusza. 295-338

Az utolsó évek kiteljesedése. 339-414

Jegyzetek.

Az öneszmélés évei. A konzervativ hagyományok vonzásában.

1926. március 26-án irta Kosztolányi Árpád, fiának, Dezsőnek azt a köszöntő levelet, melyben szinte poétikus szépséggel foglalja össze születésének körülményeit. "Március 29-e - irja a többi között -, 1885-ben, mikor születtél, éppen virágvasárnapra esett. Szép, enyhe verőfényes tavaszi nap volt. Vidáman, reményekkel telten állottunk az ágy körül, melynek párnái között aludtad első édes álmodat. Anyai nagynénám, özv. Mukics Mátyásné, született Kádár Rebeka /a jó Rébi néni/, mikor téged bepólyázottan karjaira vett, igy szólott: 'Szép és jeles napon született, hires ember lesz belőle'." /1./

A Kosztolányi és a Brenner család is szivósan őrizte és gyakran idézte hagyományait. A Kosztolányi-családban mindenki nagy büszkeséggel emlegette, hogy az ősök valaha főnemesek voltak, s ezt a már-már arisztokratikus tudatot szinezte ujabb elemekkel Kosztolányi Ágostonnak, Dezső nagyapjának szabadságharcos vitézsége és üldöztetése. A nagyapa emigrációja egy részét Amerikában töltötte, s ott megismerkedhetett azzal a polgári életformával, melyet hazatérte után a maga számára is igyekezett kialakitani. Szabadkára települt, kiskereskedést nyitott, s hamarosan szép polgárházat emeltetett. Innen került az egyetemre tanárjelöltnek Kosztolányi Árpád, Dezső édesapja, s ide tér vissza, hogy házastársául válassza Brenner Eulóliát, aki

szintén polgári családból született, s olyan környezetben nevelkedett, ahol divat volt könyvekről, szinházi előadásokról, hangversenyekről beszélni. Igazi értelmiségi családok voltak ezek, ahol senki sem csodálkozott azon, hogy Kosztolányi Árpád tudományos ambiciókat melengetett szivében. Ez a környezet és ez a szemléletmód, de az az öntudatos, hazafias önszemlélet is, mely kivált a Kosztolányiakat jellemezte, mindvégig döntő befolyással lesz majd Kosztolányi Dezső érdeklődésére és izlésére. Az értelmiség aránylag szük rétegét alkotta a magyar társadalomnak. A nyolcvanas években körülbelül az egész lakosság 0,8%-át képezte, s tagjai között alig-alig akadtak olyanok, akik szivesen és rendszeresen érdeklődtek volna a kultura kérdései iránt. /2./ Hogy a könyvek iránt mily szerény volt az érdeklődés azt jól bizonyitják a számok: igazán népszerü, a "legszélesebb" olvasóközönségnek szánt alkotások 2-3 ezer példányban jelentek meg, a tudományos könyvek jó esetben ezerben. Szinte felmérhetetlen könyvkiadói sikernek számitott, amikor a Jókai diszkiadásra 1800 előfizetőt sikerült toborozni, holott a könyvkiadó az akkori időknek szinte minden reklámfogásával igyekezett megmozditani a müvelt nagyközönséget. "Minthogy a társadalom minden osztályából százszámra érkeztek a levelek - irja Révay Mór János /3./ -, hogy Jókai összes müveinek diszkiadása ne csak kivételes osztályoknak, csak gazdag embereknek legyen privilégiuma, hanem tétessék lehetővé, hogy ebből az irodalmi ünnepből a magyar társadalom minden müvelt tagja kivehesse a maga részét, a bizottság

megállapitotta az előfizetés uj módozatait..." De még az akkoriban szokatlan részletfizetési kedvezmény is csak azt igazolta, mily kevéssé érdeklődik az értelmiség a könyv, az irott kultura iránt. Pedig a középosztálynak az összes lakossághoz viszonyitott arányszáma szinte évről évre rohamosan emelkedett a századfordulón. /4./ Jelentékenyen megnőtt az a tanárréteg, melyhez Kosztolányi apja is tartozott. De az akkori tanárokat sem jellemezte általánosan a rendszeres olvasás. Kosztolányinak kivételes szerencséje volt, hogy a Brenner család valóban szinte forró szenvedéllyel érdeklődött a kultura iránt, hogy a lakásban könyvek sorakoztak, hogy társalgás közben egészen természetesen terelődött a szó egy-egy szinházi esemény e, érdekesebb ujságcikkre, fontosabb uj kiadványra. Elsősorban a Brenner családot hatotta át a kultura szeretete, ők őrizték szívósan azokat a hagyományokat, melyeket oly féltve ápolt az a lateiner értelmiségi réteg, melynek tragikus öneszmélését féltő szeretettel és megértéssel ábrázolja regényeiben Kosztolányi. A Kosztolányi-család is érdeklődött természetesen a kultura iránt, de bennük sokkal erősebben élt az őseiktől örökölt politizáló hajlam, mely némi nacionalizmussal is elegyült, ami megint csak nem csoda, hisz a nacionalizmus az egész középosztály gondolkodásmódjának egyik meghatározó tényezője volt. Ha azokat a tényezőket vesszük hát szemügyre, melyek a gyermek világszemléletét alakitgatták, igazat kell adnunk Bóka László-

nak: ő "jött legmesszebbről... a polgári védettségből, a polgári öntudat biztonságából, nacionalista elfogultságok és kozmopolita téveszmék köréből." /5./ S mert e családi kötelékeket sohasem szakította el, hanem mindig, élete minden szakaszában, a tragikusakban éppugy, mint amikor sorsa és csillagzata emelkedett, igyekezett erőre fonni, a gyermekévek ösztönzéseit nekünk is alaposabban kell szemügyre vennünk, hogy láthassuk világképe első csiráinak eredőit.

"Életem küszöbén egy aggastyán üdvözöl - irta később Kosztolányi Dallás nagyapám cimü emlékezésében -, kitárt karokkal, hahotázva az örömtől. Életkedv van benne és keménység is, melyből apámnak már valamivel kevesebb jutott, nekem még annyi sem. Rajongó, tréfás, pattogó, Indulatos, de nem szigoru, mint apám. Apámat jobban tisztelem. Tőle nem félek. Közelebb van hozzám. Egy aggastyán, aki az életből kifelé sétál, közelebb van a kisgyermekhez, aki az életbe indul, mint a felnőtt." /6./ A nagyapa valóban szinte zsarnoki módon igyekezett befolyásolni unokája neveltetését. Hisztérikus rohamokat kapott, ha a gyerek sirt, de órákig is elüldögélt némán a kiságya mellett, ha aludt. Elhihetjük, hogy közelebb érezte magához, mint apját, akitől félt egy kicsit. "... ugy vett körül, mint valami sötét erdő - irja e kapcsolatra emlékezve -. Félelmes volt a nagysága és ereje. Ha becsapta maga mögött az ajtót, az egész ház dörgött. Szigorának szemöldök-rebbenésére megszegett a lélegzetem. Szi-

varszagot árasztott még a kispárnája is. Figyeltem őt, amint a lámpa alatt ül, és a sakktáblára bámul... Többnyire hallgatott." /7./ A félelem érzésénél azonban sokkal erősebb volt a kisgyermek lelkében a szeretete és a féltése. Órákig figyelte apja fizikai kisérleteit, s mindig attól rettegett, hogy egy veszélyes próbálkozásnál életét veszthoti. Ujra és ujra megprobált a közelébe férkőzni, de az apja mindig kitért e vallomások elől. "Engem kissé le is nézett miattuk -: a már befutott iró fájdalommal idézve viszsza e paradox kapcsolatot, mely A szegény kisgyermek panaszainak egyik legfontosabb motiváló tényezője lehetett -, s afféle ripacsnak tarthatott."

Az apai szigorért bőven kárpótolhatta az érzelmességre amugyis hajlamos édesanya szeretete. Kosztolányi, aki egész életében mohón kerülte mások megbecsülését, valósággal bálványozta "anyikát". Kettejük kapcsolatáról talán mindennél hivebb képet adhat egy gyermekkori epigrammája:

Ó, hogy gyülölném én a nőket,
mert ellenem cselt cselre szőttek.
De él egy nő, kitől baj, átok
Nem szállt reám, akit szerettem
S érette mindnek megbocsátok
S a vétkezőt is áldanám;
E nő: anyám.

Nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy ne dicsekedjék anyja szépségével és kedvességével, s abban a költeményében, melyben a már csaknem hetvenesztendős édesanyját köszönti még mindig az ifjui évek lelkesült izzásával álmodik fejére "fényes koszorut". Érthető a hálának és szeretetnek ily nagy megnyilvánulása, hisz alighanem költői tehetségét, sokirányu, nyitott érdeklődését is tőle örökölte. Nem mintha apja tudománya nem lett volna rá hatással. Nyilvánvaló, hogy későbbi, rendszertelen természettudományos érdeklődése azokon a gyermeki karácsonyokon alapozódott meg, amikor a mennyezetig érő fa alatt ott találta a házi készitésü laterna magica-t és a többi ördöngős szerkezetet, melyet mind apja barkácsolt azokon az éji órákon, amikor a család már aludt.

A szeretet és szigor kettősségében növekedett Kosztolányi Dezső. Tiz esztendős koráig sokat betegeskedett. Már ekkor jelentkeztek azok az ideges köhögési rohamok, melyek élete végéig elkisérték, és sokszor megkeseritették utazásait. Tizéves korában halt meg nagyapja és későbbi vallomása szerint ez a fájdalmas élmény szabaditotta fel belőle a költőt. Egy ideig azt a tervet melengette magában, hogy festő lesz: "szines tintákkal álmodott". Egyre többször látogatta meg a mindig vidám Brenner-házat, melynek vidám bohémsága annyira csábitotta a szigorubb, takarékosabb légkörben növekedő fiut. "Grószi", "rövidlátó, kövér nagy-

anyám" /8./ bohém könnyelmüsége valósággal lenyügözte.

A szabadkai gimnáziumba iratkozik be, ahol édesapja tanár majd igazgató. A kor középiskoláiban meglehetősen konzervativ szellemü oktatás folyt. A gimnáziumok tanterve a kiegyezés egész korszaka alatt változatlan maradt, a természettudományoknak a mult század második felében kibontakozó fejlődése egyáltalán nem éreztette hatását: a középpontban a klasszikus nyelvek állottak. A tanárok nagy többsége a Tanterv és utasitás 27.§-a nyomán "a nemzeti szellem alkotásainak ismertetésével" igyekezett "erősbiteni" "a magyar nemzethez való ragaszkodást". /9./ Elsősorban a történelem és a magyar nyelv és irodalom tanitásában érvényesült ez a tendencia, igy teljesen érthető, hogy az ifju Kosztolányi, aki otthonában megszokta az önálló gondolkodás lehetséges és termékeny voltát, hamarosan összeütközésbe került magyar tanárával. Ötödikes korában magaviseletből "kevésbé szabályszerü"-t kap, mert március 15-én nemzeti felbuzdulásból nem hajlandó iskolába menni. Hatodikos, amikor egyik osztálytársával, a Bácsmegyei Napló későbbi főszerkesztőjével, Előre cimen ujságot szerkeszt és ir. Már szerelmes: verset ir Szandához, és rajong a helybeli vaskereskedő feleségéért. Unokatestvérével Brenner Jóskával szögek önönét vásárolják minden nap, csakhogy láthassák imádottjukat. Rákap az olvasás izére. Szinte válogatás nélkül veszi kezébe a könyveket. "Türelmetlenül várom Beranger és Bürger költeményeit, melye-

ket már vagy két hete meghozattam" - jegyzi be naplójába. S egy másik bejegyzés - két nappal későbbről: "Olvasom Kárpáthy Zoltánt Jókai Mohr-tól". Brennerőknél együtt fordítják Heine verseit. A "borzasztó önképzőkör"-ben is egyre többször jut szóhoz. Petőfit tartja a legnagyobb magyar költőnek. "Istenem, lesz-e ilyen költő még - kiált fel lángoló lelkesedéssel -? Látszik, hogy szereted a magyar népet, mert neki adtad a világ legnagyobb büszkeségét!" Aztán egy másik vallomás, mely azt jelzi, milyen kevés érzékkel tudott ekkor még önálló esztétikai ítéletet formálni, s mennyire belenőtt a dzsentroid értelmiségi világképbe, annak nacionalizmusába: "Olvasom Szobolcskát. Oh, mily szépek ennek dalai. Gyönyörű közvetlenség s nagyszerű életfelfogás tükröződik vissza minden során; néhol még Petőfit is felülmulja, vagy legalább is utoléri." Ám ha kritikátlanul rajong is, ha naiv elképzeléseket forgat is fejében /ekkor éppen hat énekes eposzt akar irni a magyarok ázsiai életéről/, naplójának részletei már előrevetitik későbbi sorsát. Hisz legfontosabbnak az irodalmat és a szinházi eseményeket érzi, ezekről ir ujra és ujra, s érezni, hogy bizonytalan értékitéletei mélyén tulajdonképp a költői minták utáni mohó keresgélés rejlik. Egy-egy szerepjátszó sóhaja mögött nem nehéz felfedezni a romantika külsőségeit, mégis ki kételkednék annak a feljegyzésnek a jogosságában, hogy e fiatalemberből egyszer majd valóban "nagy ember" lesz? Hatodikos korában Széchenyiről irt pályamüvével elnyeri az iskola nagy-

díját, 1901. október 26-án pedig a Budapesti Napló nyomtatásban is közli versét, Egy sír cimmel:

Oh mennyi ábránd háboritja
E szép, e csöndes életet.
Tündér ruhákba jönnek aztán
Illengenek szivünk felett.

Egy szép mosoly, egy kézszoritás,
Illatlehelő fák alatt...
És vége lesz a bus regények: -
Egy sír, mi abból megmarad.

Épp e nagyrahivatottságnak, az elhivatottságnak e biztos tudata s a kezdeti kis sikerek tulságosan is felcsigászák a fiatalember öntudatát. A "hires rimelő" - mert már akkor a rim mivésze - történelem órán igy felelt Kossuth Lajosról: "Kossuth Lajos élete meglehetősen monoton. Született Monokon". Aztán az önképzőkör vezető tanárát sérti meg, mert az dolgozatának vélt magyartalanságát igazitaná helyre. Konferencia elé idézik, s "kizárják a gimnázium kebeléből". /10./ Magántanulóként végzi az utolsó osztályt, előbb Szegeden, majd megint Szabadkán. Itt teszi le az érettségi vizsgát: jeles eredménnyel. Jutalmul Abbáziába mehet két hétre, s bizonyára ő is olyan csudálkozó ámulattal feledkezett bele a táj tündökletes látványába, mint Esti Kornél. Visszatérve tanári pályára akar menni. A pesti egyetemre iratkozik be,

magyar-német szakra. "A pesti személyvonathoz mindenki kikisérte - ezt már az egyik Esti Kornél-történetben olvassuk -. Zsebkendőjüket lengették utána. Édesanyja arcát elforditotta és sirt." Ötórai "zötyögés" után megérkezett a "modern Babylonba", mely az első pillanattól elkápráztatta lüktető életével, változatosságával, forgalmával. A pesti emberek azonban - mint az előbbi novellában irja -, nem törődtek vele. Közömbösen mentek, siettek, rohantak a dolguk után.

Két évvel később zsebében egy forinttal, de első osztályon érkezett Budapestre Ady Endre, aki az első időben kétségbeesetten panaszkodott a főváros embertelen légkörére. Nem véletlen, hogy A Szajna partján igy örökitette meg pesti életmódját: "Itt röhejes mámorba kerget / Vijjogó, éji csapat." "Nyugtalanságát nem tudta levetni - olvassuk Király István Ady-monográfiájában -, /11./ nem lelte helyét az adott világban, rohant bele a felejtő sötétbe, a nagyvárosi estbe. Az otthontalanság határozta meg az életvitelét. Még a barátai megválasztásába is az szólott bele."

Kosztolányi másként látta Budapestet. Számára ez a felfedezések városául igérkezett. A fojtogatónak érzett Szabadkáról a rohamosan fejlődő fővárosba került fiatalember, aki Adyhoz hasonló mohósággal akart hóditani, de nála sokkal érzéketlenebbül figyelte a nagyváros mohó tülekvését, antihumánus jellegzetességeit, elsősorban arra figyelhetett föl, milyen elképesztő sebességgel nőnek ki szinte a földből az

uj épületek, hogyan kapaszkodnak a magasba a József körut és a Ferenc körut uj palotái, s hogy a városnak hol ezen, hol azon a részén kezdenek uj és uj épitkezéseikbe /12./. Ugy érzi, hogy a kultura középpontjába érkezett, olyan elevenen pezsgő nagyvárosba, ahol a könyvkiadás, a sajtó és az élénk szinházi élet kedvező lehetőségeket teremthet az ujra vágyó, bontakozó, de nagyot akaró tehetségek számára. Azt akkor még nem érzékelte, hogy Budapest négy szinháza rendszerint üres nézőtér előtt tartja előadásait, hogy igényes könyveket alig-alig jelentetnek meg az üzleti nyereségre törekvő kiadók, hogy a főváros a maga erejéből nem képes egy irodalmi folyóiratot eltartani, s még a költőfejedelemként tisztelt Kiss Józsefnek is évről-évre végig kellett kilincselnie a Hét cimü folyóiratot életben tartó mecénásokat, hogy ujitsák meg támogatásukat. /13./ Azok a próbálkozások, melyek révén Kosztolányi kortársai, majd a Nyugatnál fegyvertársai meg akarták teremteni a maguk szellemi otthonát, sorra elbuktak. A Figyelő, a Szerda és a Magyar Géniusz egy-egy fa lobbanó, majd gyorsan kihunyó jeladása ennek az ujat akarásnak. S hogy a Pestre érkező fiatal Kosztolányit nem találjuk ott egyik körében sem, annak nem csak az a magyarázata, hogy nagyon fiatal, hanem az is, hogy noha türelmetlen szenvedéllyel sürgette és hirdette az irodalmi megujulás szükségességét, a társadalmi változások igénye alig merült föl benne. Az a védettség, melyet a vidéki lateiner

értelmiségi családban kapott, mintha később is meghatározója lenne világszemléletének, világképének, elsősorban ennek köszönhető, hogy a merész irodalmi ujító, a teljes horizontra tekintő költő azt már nem vagy csak később veszi észre, hogy például a századvégi Budapesten a lakosságnak több mint nyolcvan százaléka rossz körülmények között élt, hogy elképesztő méretekben szedte áldozatait a tüdőbaj, hogy a széles néprétegek valóban a létért harcoltak. Szerencséjének és elbűvölő egyéniségének köszönhette, hogy rögtön hasonló gondolkodásu társak ihlető közelségébe kerülhetett: Babits Mihályéba, Juhász Gyuláéba. Még gondolkodásuk is hasonló volt, bár Kosztolányiból kétségtelenül hiányzott a fojtogatottságnak, levegőtlenségnek az a szorongató élménye, mely a Nyugat szellemiségét is meghatározta később. E barátokkal együtt, forró hangu, majd vádoló levelekben vallva egymásnak irodalmi elveikről, alakitgatták izlésüket, érdeklődésüket. Kosztolányi ekkor már szűknek érzi Szabadkát. /14./ "... mily poros és unott, sőt komikus vagy..." - irja szülővárosáról Juhász Gyulának. Ugy érzi, nagyon sokat köszönhet Budapestnek, nem a tájnak, hanem annak a körengetegnek, mely számára a rohamosan gyarapodó, egyre inkább szellemi központtá növekvő, ihlető közeget jellemzi. A jószt taleksperulációk révén egyre növekvő kőkolosszus, mely szükségszerűen megteremtette a modern költészet egyik leglényegesebb lirai alaphelyzetét, a sodródó személytelen tömeg látomását, már a Kosztolányiék

előtti nemzedéknek is fontos élménye volt. /15./ Kiss József így vall erről a Szerelemvágyban:

Utcáról utcára ügyelegni tétlen:
Ez az én legédesb, legszebb kedvtelésem.
A sürgés, a robaj, a tömeg gyors árja
Káprázat, elmerit édes andalgásba.
A tömeg közepett vagyok messze tőle,
Mintha csak álmodnám, álmodnám felüle.

A fiatal Kosztolányi is részegült lelkesedéssel idézi a nagyváros látványát. "Legutóbb átutaztam Budapesten - írja egyik Heti levelében, a Bácskai Hirlapban -. /16./ Gyönyörű volt ez az ifju város a januáriusi reggel fehét tündöklésében. Ezer és ezer kereszt villogott a téli napfényben, az óriási aranyos kupolák rózsaszin ködbe burkolództek, és a térhódító, kemény és hatalmas magyar szó diadalmas tengerzugásként csapkodta a házak falait." S mintegy összefoglalásául e számára oly csodálatos, oly sok felfedezést igérő élménynek irja meg Négy fal között cimü kötetének Budapest-ciklusát. A cimadó versben már-már patetikusan vall nagyváros-élményéről:

Ó, mint imádlak, mint szeretlek
csordult szivem bálványa, Pest;
ha rámfuvall százszinü lelked,
a vér eremben ujra pezsg.
Hogy ifju kedvvel felkerültem,
egy más világ zajgott körültem

s sajgó reménnyel, tétován
bolyongtam utjaid során;
disz-házaid kő-Bábelében
zendült meg lantomon a hur,
mig fönnről a lágy, kék azur
szelideden simult elébem.
Zajnak, tudásnak Városa,
el nem felejtelek soha!

Az ifju Kosztolányi, tele tudásvággyal, életkedvvel mintha egy romantikus regény hőse volna: "...vállára vetve ama nagy kabát, amint sokszor láttam, duzzadt nyakkendőjével, állva, kezében könyvek /Arany és Kemjáthy?/ felvetve nagy feje, dacos ráncu vastag homlokára fürte csap... mint egy Byron" - varázsolja élénk Babits egyik levelében. /17./ Valóban elhihetjük Babitsnak, hogy az ifju Kosztolányi állandóan Byron köteteit tartotta magánál. Több leveléből is tudjuk, hogy a Kisfaludy Társaság 1904-ben hirdetett pályázatára leforditotta a Childe Haroldot /a forditás nem nyert pályadijat/. Egyrészt nyilván az vonzotta a témához, hogy Byron hatása rendkivül erősen érezhető volt a századvég lirájában. Arany László például maga sem hallgatta el, hogy <u>A déli bábok hőse</u> egyik mintája a nagy angol lirikus volt, de ugyanigy érezhetjük ihlető jelenlétét Vajda János <u>Alfréd regényében</u>, sőt, Jókai ugynevezett "orientalista" korszakának ilyen jellegü irásai is nyilvánvalóan összefüggésbe hozhatók Byronnal kapcsolatos tanulmányaival./18./ Kosztolányi

számára azonban más okból is ösztönző volt Byron példája. Erről igy ir Babitsnak /19./: "Byron régen élt, abban a korban, mikor a romanticizmus, mint valami világragály dühöngött, s ő maga is szentimentális-romantikus poéta, s sohasem szentimentálisabb, mint a Haroldban: a görög müveltségből semmi sem ragadt rá abból a dologból, amit Ön görögnek nevez; csak a természetimádás, mely talán inkább mégis humanista hajlam: philosophiája egyáltalán nincs, az elmulásról tud gyönyörüen, költőien beszélni; a leirása - na, ez plasztikus és utolérhetetlen." Byronban tehát egy kicsit fiatalkori önmagát is látta, a babitsi görög-eszmék elutasitóját, azt a fajta költőt, aki nem hirdette a philosophia elsőbbségét, de aki oly érzékenyen ügyelt a leirások plasztikusságára és szépségére.

Hogy Komjáthy Jenő példája is ösztönző volt számukra, azt jól jellemezheti Juhász Gyula egy későbbi, Babitsnak irt levele /20./, melyben boldog egyetemi éveikre emlékezve visszaidézi azokat a kávéházi órákat, amikor Komjáthyval töltekezett. Babits is rendkivül nagyra értékelte költészetét, Kosztolányi pedig 1906-ban esszét irt róla. Számára minden bizonnyal elsősorban közvetitő volt: annak a példája, hogy a müvész képes az akarat béklyóiból is kiszakitani a tiszta szemlélődést, mely Komjáthy világképe szerint a materialista tudomány és müvészet börtönében sinylődik. Ennyiben kétségtelenül Schopenhauer filozófiáját

követte, /21./ amely viszont a fiatal Babitsra gyakorolt nagy hatást./22./ Kosztolányi nem becsülte tul Schopenhauert, s ettől barátját is óvta. S hogy Komjáthy Jenőt sem becsülte annyira, mint Babits, abban nyilván része lehetett annak is, hogy a századvégi lirikus morálját idegennek érezte. Mily. /23./ Mindenkinél többre tartott Nietsche-t, s mindennél többre, nagyobbra a mohó életerő kultuszát. /"Én görög korszakomat élem - irja Babitsnak /24./ -, de másképpen, mint Ön. Bele akarok nyulni az életbe, s tenni akarok sokat, - ne nevessen ki - az emberiségért. Fagadom a hazugságot, s nem szégyenlem azt a banalitást sem, hogy karomkodom éjjel-nappal az Istenre és imádom az embert. Fűnek, fának beszélek az atheizmus magasztosságáról, s ha bálványt kell magamnak választani, hus-vér istent imádok: az embert, a mindent tudó embert."/

Mint hódító érkezik az egyetemre, várakozásaiban azonban részben csalódnia is kell, hiszen az ismeretszerzés lehetőségei azért nem olyan korlátlanok itt sem, az oktatásban is érvényesül az ezredévforduló önelégült nemzetieskedő szellemе. Kosztolányira is, ifju társaira is Négyesy László Stilusgyakorlatai gyakoroltak elhatározó, életre szóló hatást. "...ki jól szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori ifjuságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét" - irta később Négyesy-nekrológjában. /25./ Együtt ültek itt a kürtőkalapos világfiak és hivő tolsztojánusok,

teozófusok és materialisták, a debreceniek, a Bokréta tagjai, Cláh Gábor, Gyökössy Endre; "egy égőszemű, barnaarcu szekszárdi fiatalember", ki Spinozáról olvasta fel szonettjét: Babits Mihály; egy "indulatos ifju", Vágó Béla, a későbbi népbiztos, s még sokan mások, kik később jelentős helyet foglalnak el a magyar művészeti és társadalmi életben. S közöttük a fülényes Négyesy László, kinek kitünő tanulmányai a magyar vers őskoráig nyultak vissza, Zrinyiig, Amadéig és Faludiig, s aki ezeken a felejthetetlen órákon "jobbra és balra pártatlanul osztogatja az igazságot". Sohasem mondott szólamokat - mint ahogy mondott eleget Beöthy Zsolt -, "nem szereti az akkor divatos, cikornyás ékesszólást, 'szép' körmondatokat, s ebben a tekintetben közel van hozzánk."

1904-ben a bécsi egyetemre iratkozik be. Ahogy egy későbbi naplójegyzetéből tudjuk, nagyon nyomoruságosan élt. Nagy várakozásaiban alighanem csalódnia kellett. /26./ Filozófiai előadásokra járt, élvezettel hallgatta Emil Reich Praktische Philosophie cimü kollégiumát, "egészen megfelel az én lelkemnek - irja Babitsnak -, mely jelenleg gyöngélkedő, sőt gyerekágyas s nincs mersze a metaphysica párakődébe léghajózni." Hamar ráébred az egyetemen uralkodó nyárspolgári szellemre. Még leginkább Wilhelm Jerusalem lélektani előadásai kötik le. Önmagának sem akarja bevallani, hogy nagyot csalódott várakozásában. "Az alkotás gyönyörének"

igézetét hirdeti leveleiben, és erényt farag a magányosságból egyik Heti levelében, amikor azt bizonygatja, hogy a poézis magánya milyen termékeny. /27/ Sokat ír, s barátait is igyekszik rábírni, hogy csikarják ki magukból az ihletet. S már akkor megfogalmazza későbbi életelvét, amikor ezt írja Babitsnak: "...szeretnék nagyon, de nagyon szerepelni, élni és mindig csak élni!" /28./ Azt a mohó, türelmetlen élniakarást aligha tudta Bécsben, szűkös körülményei között kielégíteni. Azt azonban már ifjan is felmérhette, hogy zavartalanul alkotni, a maga igényei szerint sokat írni, olvasni, művelődni csak akkor tud, ha nem törődik a körülötte izzó, változó világgal, ha "átfolyatja" magán az eseményeket. Tudatosan akart önző lenni, csak magára figyelni. Neve hiányzott belőle például Ady forradalmi indulata, "az emberek között sosem éreztem magam jól", írja egyik füzetébe. S ha "véreres szemmel szánta" is az emberiséget, mint egy másik feljegyzésében olvashatjuk, ez az emberiség egyelőre csak mint általános fogalom jelenik meg tudatában. Évek hosszu sorának kell eltelnie, hogy felismerje az eseményektől nem függetlenítheti magát, s a maga módján előbb vagy utóbb állást kell foglalnia, még akkor is, ha nem tekintette céljának, hogy erkölcsös alkotónak higgyék.

A következő évben már ismét Pesten találjuk. 1906-tól a nagytekintélyű Budapesti Napló munkatársa lesz. "Pesten ragadtam - írja Babitsnak junius 24-én keltezett levelében -,

Ady Endre helyére, ki Párisba ment, a Budapesti Naplóhoz szerződtem belmunkatársul. Szépirodalmi cikkeket, verseket, tárcacikkeket irok bele, s a versrovat vezetője vagyok."

Természetesen pártállásárá, világszemléletére vagy nztán világképére aligha következtethetünk e lépéséből. A Budapesti Napló állást kinál neki, s ő azt elfogadta. A lapnak ekkor még elég nagy tekintélye volt, a későbbi években aztán teljesen jelentéktelenné vált, érthető, ha utóbb Kosztolányi meg is vált tőle. Vészi Endrének egyebek mellett nagy érdeme volt, hogy jó érzékkel figyelt föl a fiatal tehetségekre, ő kisérte szemmel a nagyváradi redakciókban tevékenykedő Adyt, s nyilván Kosztolányi cikkei sem kerültek el figyelmét. A Budapesti Naplót általában a haladóbb lapok közé soroltak, ez azonban nem jelenti azt, hogy Kosztolányi azonositotta volna magát irányvonalával. /Ami azért is nehéz lett volna, mert együtt és egyszerre irt benne Thury Zoltán és Pekár Gyula, Papp Dániel és Ábrányi Emil. /29.// Ezekben az években a sajtóetika amugy is ismeretlen fogalom volt. Az irók a legkülönbözőbb pártállásu ujságoknak adtak irásaikból - ha kértek tőlük. Kosztolányi pedig irói szabadsága megsértésének vette volna bármikor, ha ilyen jellegü tevékenységében bárki akadályozta volna. /A szabadság ilyen helytelen értelmezése vitte azután a Pardon rovatba./ Az ujság, a sajtó nagy hatalom volt, de nagy csábitás is. Olvasók ezrei ismerték meg, szerették meg egyik-másik alkotót, de a napi

munka, a kötelező penzumok felületességre, elnagyoltságra is csábithattak, s még az irásnak oly nagy müvésze, mint Kosztolányi sem maradt ment e csábitás rossz hatásától. De kétségtelen, hogy érdekes emberekkel, a politika iránt is érdeklődő munkatársakkal került itt össze, s ha féltékenyen óvta is szellemi függetlenségét, az bizonyos, hogy nyugtalan, mohó érdeklődése hamar megismertette vele például a Társadalomtudományi Társaság munkáját, melynek például 1904-ben rendezett nagy vitája, A társadalmi fejlődés iránya akkor még teljesen érintetlenül hagyta, jóllehet e több estén át folyó vitában akkor a magyar szellemi életnek szinte minden árnyalata képviseltette magát. /30./

Milyen öntudat duzzaszthatta ezt a huszonegyéves fiatalembert! Az egyik sulyosszavu budapesti ujság versrovatának vezetője lehet, s éppen Ady Endre helyén! Annak az Adynak a helyén, akiről ez év elején ugy nyilatkozott, hogy "kiállhatatlan és üres poseur", akit fiatalkori leveleiben felváltva szidott Babitscsal, akinek társadalmi forradalmárságát lenézte és szerepjátszásnak hitte, akivel szemben a magyar nemzeti hagyományok őrzőjének vélte magát. Most, a Budapesti Napló belső munkatársaképp végre "szerepelhet", "élhet", s megszerezheti azt a tekintélyt, mely egész élete végig kiséri. Ennek az is forrása, hogy évjáratából talán az ő tehetségére figyelnek fel először az előtte járók. 1905-ben már meglátogathatja Kiss Józsefet a költőfejedelmet, s hogy maga is tisztában volt vele, hogy az idősebb elismerése

nyitotta meg előtte igazán a költészetet, azt mi sem bizonyitja inkább, mint hogy e látogatását többször, több helyen is megirta, néhol szó szerinti egyezésekkel.

Rengeteget olvas ezekben az években. Babitscsal való levelezésében röpködnek a nevek: Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Poe, Jean Richepin s ki győzné felsorolni még hány iróról és költőről mond véleményt. Ekkor még nem ismeri a finom árnyalásokat, melyeknek később müvészévé válik. Kinyilatkoztatásszerüen nyilatkozik, elveit szinte napról napra váltogatja. Egyik pillanatban a dekadensekért rajong, hogy néhány hónap multán kijelentse: "A dekadensek azon embereim közé tartoznak, akiket lelkem mélyéből gyulölök". Beszél a realismus-ról, de nem tudni pontosan, mit is ért rajta. Beleveti magát a divatos filozófiákba, de alighanem csak a felszinen jár, mikor beszél róluk, s általában is elgondolkodtat, hogy sokat emlegetett hatalmas világirodalmi müveltsége nem felszines-e kissé, nem fertőzte-e meg az ujságiró munka hajszája, nem átlapozta-e csak némelyik müvet, melyről aztán olyan fensőbbséggel mond itéletet. Ady Endréről mondják, akik nem ismerik, hogy felszines, ujságiró-müveltsége volt, de Ady itéletei majdnem mindig hajszálpontosan célba találnak. Kosztolányi ekkor még ugy váltogatja véleményét és irodalmi elveit, mint az az ember, akinek korántsem alakult ki még egységes világképe. S miért is várnánk, hogy egy huszéves fiatalembernek végérvényes, befejezett, megállapodott véleménye legyen a világról? Talán csak

a kor egyik jellegzetes áramlata, a szecesszió az, amelyről feltétlen elismeréssel, megindult hódolattal nyilatkozik. "Végigjártam a tavaszi tárlatokat - irja egyik Heti levelében 1905-ben -, s sehol sem szereztem oly sok és értékes benyomást az uj müvészetek értékére nézve, mint éppen itten. Az, aki kétkedő mosollyal fogadja manapság a legszélső szecesszió furcsaságait, itt feltétlenül hivő lesz. Az ember a legnagyobb mesterek vásznai előtt hirtelen elnémul, eltünik arcáról a kétkedés, s bámuló tiszteletté változik. A jövő templomában érzi magát." /31./

Kosztolányi szivesen vette magára a kiábrándultság, fölény és cinizmus álarcát. Kivált fiatalabb éveiben kérkedett azzal, hogy a világ, az emberek csak mint téma foglalkoztatják. Alapvetően mégis érzelmes lény volt, aki talán épp érzelmes voltát palástolgatta különböző pózaival. Milyen árulkodó a Bácskai Hirlapban közölt Karácsonyi ének, a "titkos suhogásokkal", az "égi követ arany szekerével"! /32./ Milyen mélyről fakadhatott föl belőle az a Heti levél, melyben egy katonatemetés gépies embertelenségéről ir, s az embernek a fájdalomhoz és a siráshoz való jogát védelmezi. /33./ Mennyire jellemző alapvetően érzelmi beállitottságára az a néhány sor, melyet 1906 elején irt Babitsnak, s melyben az alkotás iránt érzett "szüzi félelem" kérdését boncolgatja /"Az a naivan kedves levél, melyet most harmadszor olvasok el, az a sok aggodalom, az a szüzi félelem, mely Önt mindig elfogja, ha az

alkotásról, az irodalomról van szó, oly közel hozza a lelkemhez, hogy szeretném szellemi ikertestvéremnek nevezni."- /34// Vagy nem egy érzelmi lény lirai vallomásai-e első versei, melyek sokkal inkább a századvég közhelyeit visszhangozzák, semmint az ujabb költői törekvéseket, s egyáltalán nem érezni ekkor még rajtuk Kosztolányi olvasmányainak emlékét? Nem az Arany-epigonok költői törekvéseit folytatja-e például az 1906-ban irt A mult dalaiból-ban:

Kék ibolyát kerestem,
még fenn se volt a hajnal,
aztán csokorba füztem,
vágyó, tüzes sóhajjal.
. . . . . .

Ugyanebben az évben - pontosabban: az előző év karácsonyára - jelent meg a Kosztolányi által nem tulságosan becsült Ady első nagy kötete, az Uj versek, mely bizonyossággá tette azt, amiről eddig csak a kávéházak füstös félhomályában beszéltek a hozzáértők: uj raj készülődik az irodalomban, mely valóban "uj vizek" felé fesziti vitorláit. S nem is sokkal később Adyé után egy uj vitorlás indul a messzi távlatok felé, Kosztolányié, aki tul a katonaság kellemetlen közjátékán, háta mögött a Budapesti Napló anyagi biztonságot adó révével, szivében telve becsvággyal és élniakarással, másfelé indul ugyan, mint a nagy költőtárs, de félszemmel azért emerre figyel, nehogy tulságosan megelőzze.

Kosztolányiban korántsem hagyott oly mély nyomokat a Nyugat indulása, mint nemzedéktársaiban. A század első évtizedeinek készülődése, melyet egyébként jelképeznek Ady Uj versei, Bartók és Kodály rátalálása a népdal szinte érintetlen forrására, a Nyugat indulása, a képzőművészet modernebb törekvései, mindez ha megérintette is érdeklődését, korántsem tette a harcok részesévé. Számára az irodalom modernsége az ujat akarás nem abban nyilvánult meg, hogy a szinte végzetesen elposványosodó lirát ki kell mozditani a holtpontról, és a valós, a fontos problémák közelségébe kell kormányozni. Nietzschétől nemcsak az élet kultuszát és a költői öntudatot tanulta el, hanem azt a gondolatot is - és világképének egyik tartópillérévé, meghatározójává épp ez vált -, amit az a Zarathustrában fejteget: "Vajon azt javallom-e nektek, hogy a hozzátok közel lévő felebarátotokat szeressétek? Szivesebben javallom ennek kerülését és a legtávolabbi szeretetét". /79.lap/ Nietzsche szerint a boldogságról, a jólétről és az irgalomról csak a közönséges emberek, a "csordaemberek" beszélnek. Ez csupán az ő "zöld legelőboldogságuk". S e nagyon is valóságos, nagyon is életszerű kérdéseket Kosztolányi is szivesen megkerüli, ő is elutasitja magától a közösséget és a közösségi cselekvés lehetőségét, ugyancsak Zarathustra szellemében: "Magános, az önmagadhoz vezető utat kell járnod". A Zarathustrában tanitja azt is Nietzsche, hogy az embernek magának kell megalkotnia

és megteremtenie azokat az értékeket, melyek nélkülözhetetlenek életéhez. "Mi Jó, mi Gonosz, nem tudja senki, csak az, aki teremt" - mondja a többi között, s Kosztolányi épp a magányos teremtő géniusz világhódító attitüdjével lép az irodalmi életbe. Hajlamos eljátszani azzal a gondolattal is, hogy a világ lényege valóban valami megfoghatatlan, irracionális, vak végzet - mint Schopenhauer tanitotta -, melyet csak mi magunk élhetünk át, vágyainkban, reményeinkben. Schopenhauer pesszimista életszemléletét már nem vállalja - hogy is vállalná éppen ő, aki hóditani indul? -, illetve csak mint a költői szerep lehetséges alternativáit építi bele ifjukori poézisébe.

Érdeklődése rugalmasabb, szelleme mozgékonyabb, mint legtöbb nemzedéktársáé, gyorsan olvas, s hamar kialakitja véleményét az olvasottakról. Igy aztán sok mindent meghódit magának, amiről kortársai még csak legföljebb hallomásból szereztek tudomást. Egészen biztosnak látszik, hogy legalábbis hirből értesült már a lélektan freudi forradalmáról, melynek átérzésére és megértésére az is különösen rezonánssá tehette, hogy már ifjukorának kedves olvasmánya volt Dosztojevszkij /35./, s nemzedéktársai közül elsőnek figyelt fel Rilkére, akiről 1909-ben ir majd nagyobb esszét. E müvében már bizonyithatóan jelen van a freudizmus ihletése, amely nem elhanyagolható első elbeszéléskötetének motiválói között sem, s amely nélkül <u>A szegény kisgyermek panaszai</u> sem válnék teljesen érthetővé. /36./

Ha egy husz-huszonegyéves fiatalembernek egyáltalán van - lehet - kialakult világképe, akkor Kosztolányiét elsősorban müvészetcentrikusnak nevezhetjük. Ezt ő maga is hangsulyozta választékos, kicsit különc megjelenésével, gesztusaival, viselkedésével. "Egy nagy zöldernyős lámpa sápadt glóriája sugarazza be költőnknek homlokát - Juhász Gyulától származik ez a már-már festői leirás /37./ -, kusza haját, hanyagul megkötött lila nyakkendőjét, az Alfred Kerr városi poétája ő, uj és ódon interieurok énekese." Senki a fiatalok közül nem indult a pálya meghóditására olyan lobogó, mohó nyugtalansággal, mint éppen Kosztolányi. Körülötte forrt, alakult, változott az irodalmi és a müvészeti élet, de robbanásszerüen átalakult a természet- és társadalomtudomány is. Lenin ezekben az években formálja át a marxizmus elméletét és gyakorlatát. Divattá válik a pszichológia, az emberek lélekelemzéssel vélik magukat megismerhetni. A természettudományok, melyek a mult század végén szinte megmerevedtek /az egyik kongresszus felszólalója szánalommal emlegette majdani fizikus utódait, akiknek - ugymond - nem maradt felfedezni valójuk/, hirtelen alapvetően megváltoztak: olyan nevek tüntek fel, mint Einsteiné, Plancké, s aki éber szemmel tekintett a világba, ha talán nem is tudatosan, inkább csak sejtésszerüen, de arra gondolt, hogy az emberi világképnek is ugyanugy át kell alakulnia, mint a tudományoknak és a müvészeteknek.

Azok a fiatal poéták, akik ekkortájt pesti hónapos szobákban olvasták fel egymásnak kiadatlan verseiket, homályosan érezték, hogy hamarabb elérkezik az ő idejük. Az irodalomban a századfordulón még minden állni látszott. "1900-ban, amikor Budapestre jöttem - irja Móricz Zsigmond -, az itteni irodalmi életet a Prém József neve karakterizálta, mellette költők voltak Lampérth Géza s Jakab Ödön... irodalmi nivó az Uj Idők, szerkesztette Herczeg Ferenc... Jókai, Mikszáth s Gárdonyi, mint az utolsó bölények a kiirtásra itélt rengetegben, valami egészen magános jelenségek voltak. Szürkék és tehetségtelenek iskolakönyvpoézise a szinen, önképzőköri versélmények, március 15-i ódák, soha egyetlen uj hang... S kint, az élet rétjén, lebunkózottak tetemei, Reviczky hullája, Vajda János erdei ágakra kifeszitett bőre, Tolnai Lajos börtönből alig menthetett rosszhiró cégére... s pláne a bélyegese, az ujságok által felfalt talentumok külön szektája. Ignotus izzása; a Bródy Sándor uj utakon csapázó, hallatlan/erőfeszitése valami uj szépért, jóért s igazért, aminek jönnie kellett... felszikrázó fényfoltok egy rothadó világ szinén, amely még nem érett meg arra, hogy megteremje s kidajkálja az ujat." De "senki oly intenziven nem érezhette a diesőség szükségét, senki oly öntudatosan és vasakarattal nem nevelte magát nagy költővé, mint ez a bozontos homloku, okos szemü, nagyságra lázasan kapzsi tanuló" irja Kosztolányi jellemzéséül Babits Mihály. S egy má-

sik, hasonló jellemzés talán leghivebb barátja, Füst Milán tollából: "...mindenki tudja, mi volt neki az irás - mindene -, a nappala, az éjszakája, az egészsége, amije csak volt, annak szolgálatában állott." /38./ Már kora ifjuságában "az élet cinkosa volt" /ezt is Füst Milán irja/, akiről azt sem lehetett pontosan tudni, hogy képes-e szeretni, de azt igen, hogy magát az alkotást, a müvet, a szépséget szomjas lángolással szerette. Szinte babonásan tisztelte a leirt szót, azzal a már-már paradox imádattal, amit jól jellemez az Esti Kornél Ötödik fejezete."Szeretem a gyerekes zseniket - jegyezte bele füzetébe -, mert ezek az igazán nagy emberek." Ő is ilyen gyerekes zseninek indult, lobogó hajával, s éppen zsenialitása miatt irigyelte "az émelyitő Adyt".

Igaz, a költészetről való felfogása, de még a modern költészet értékelésének kérdésében is szögesen elütött a véleménye is, gyakorlata is Adyétól. A Budapesti Napló egyik névtelen szerkesztői üzenetében - melynek szerzője az Ady kritikai kiadás e kötetét sajtó alá rendező Vezér Erzsébet szerint Kosztolányi /39./ - hevesen kikel a modern költészet homálya és sztereotipiái ellen. /Ezek között emliti a mámort, a vért és az éjszakát, Ady jellegzetes költői képeit./ Igaz, Ady korszakos nagyságának hatása alól azért ő sem vonhatja ki magát egészen, de ilyen jellegü nyilatkozataiban azért mindig érezni egy ironikus felhan-

got, mindig hangsulyozza különállását. Juhász Gyuláról irt 1907-es méltatásában például kifogásolja, hogy Juhász magyarságverseiben Ady hatását érezni, "maradjon ez teljesen az övé, legyen ez az uj magyar lira érintetlen dicsősége" - határolja el magát e szemlélettől. /40./ S még ugyanebből az évből idézhetünk egy másik kritikájából is hasonlóan gunyoros sorokat, amikor Ady magyarságtudatával kapcsolatban ezt irja: "Egy született lázadó, aki tettek hiányában verskatonákkal harcol, s formák bilincsét töri. Fejedelmi öntudata, gőgös hite a méltóságos magyar paraszté, aki érezve lelki nemességét, nyugodtan és bölcsen megveti a világot, és senki különbet nem ismer el maga fölött. Az asztal-trónuson ül ő, a mámor-fejedelem, s az élet, a vágy, a gyönyör lakomáján száz szál gyertyát, száz itce bort tétet maga elé és siratja magát és a népet." /41./

E gunyoros felhangok persze nemcsak a különböző esztétikai ideálokból fakadnak. Kosztolányi ekkortájt már olyan munkatársa a Budapesti Naplónak, akire figyelnek. Versei a lap előkelő helyén felváltva jelennek meg Adyéival. Hegedüs Bite Gyulával, a magyar ujságirás egyik izgalmas egyéniségével és Kun Bélával dolgozik egy szobában. Akárcsak Ady, ő is szivesen jár italmérésekbe, kiskocsmákba, de nem menekül az éjszakai élet forgatagába, inkább élvezi a kávéházak nyüzsgését, pompáját. Nagyokat eszik, rengeteget kávézik s válogatott szivarokat sziv. Élvezi a sikert, s ugy akar élni,

mint a sikeres iró. Adyban csak a lumpot látja, a nagyivót, asztalon a "száz itce bor"-ral, s nem érzi meg e mögött a tragédiát, a menekülő ember gesztusát, akit mégis ezer és ezer szállal láncol magához ez a föld, aki föl-földobott kőként ujra és ujra ide hull vissza. /42./

1907 április 24-én kelt Kosztolányinak az a levele Juhász Gyulához, melyben arra kéri, hogy gyüjtsön kötetére előfizetőket. "Pünkösdre verseskötetet adok ki, mint a lapokban is olvashatta." A verseskötet, a Négy fal között az év egyik jelentős irodalmi eseményének bizonyult. Tersánszky Józsi Jenő irja jóval később, hogy a gimnáziumban ez a kötet is az ifjuság pad alatti olvasmányai közé tartozott. /43/ "Ady Endre könyvei mellett az ő Négy fal közöttéje keltett akkoriban szélesebb körü érdeklődést" - irja Tóth Árpád. /44./ A többiek, Gellért Oszkár, Nagy Zoltán, Juhász Gyula kevesekhez jutottak el. Babits versei ekkor még kéziratban "jártak". "...a kirobbanó félben lévő, nyugati lelkületü nagy magyar lirai megujhodást a Baudelaire-fordító fiatal ujságiró, Ady Endre mellett a Carducci metrumok ódai lázában lelkendező ifju diák Kosztolányi Dezső kezdi - idézzük ismét Tóth Árpádot -. Ők ketten zenditik meg a magyar költészet szikkadozó ugarja fölött az uj, bő esztendőt jósoló tavaszi mennydörgést. Termékenyitő hatásuk meghálálhatatlan: az utánuk nyiladozó tehetségek elsősorban az ő verseiken ismerik meg a költői érzésközlés uj lehetőségeit."

A Négy fal között talán azért keltett ilyen megkülönböztetett figyelmet, mert Kosztolányit ekkor már számon tartották a megujuló magyar költészet legtehetségesebbjei között. Valójában azért inkább a hangkeresés dokumentuma még e kötet, s Ady Uj verseinek robbanó ujszerüsége mellett másodlagosnak érezzük a versek nagy részét /semmiképpen nem lehet véletlen, hogy Kosztolányi, midőn élete végén sajtó alá rendezte Összes verseit, alaposan megrostálta első kötetének anyagát/. Próbálgatja, illesztgeti a motivumokat, elsősorban azokat, melyek három évvel később A szegény kisgyermek panaszaiban rendeződtek egy lehetséges képpé. Mintha ennek hangpróbája lenne a Lámpafény egyik részlete:

Már mint gyermek csodáltam, lám, a lámpa,
s bámész szemekkel néztem ott alant,
amint a vén bronzcsésze a szobánkba
szétszórta a rózsás, szelid aranyt.

Már ekkor feltünik költészetében a halál motivuma, mely majd hol igéző, hol rettenetes kisértetként jár vissza ujra és ujra. Többnyire közhelyesen ábrázolja ekkor még, alig-alig lépve tul a századvég költői látásmódjának kivánalmain, de már akad olyan szép verse, mint A holtak vonata, mely a szonett zárt, klasszikus formájába belopja a ballada alaktalanabb vizióját:

Láttátok-e már a holtak vonatját?
Az éji rónán nesztelen suhan,
vas-házait halállovak vonatják,
lámpáiban lidérctüz ég busan.

Ez a fiatalember, aki oly biztonsággal jelenti ki: "és látva látok, a mélységbe látok" /Én/, aki "mint a hajós, ki tünő partokra néz" szemléli az életet, s aki még a kisértetjárást, a romantika e jellegzetes költői fogását is szivesen alkalmazza verseiben, inkább pózol és szerepet játszik. Megpróbál szabadulni azoktól a hatásoktól, melyek bőven érték olvasmányai során. Nem Arany János teljességre törekvő emléke sejlik-e föl a Mors Bacchanalis-nak a Hidavatást idéző seregszemléjében? Nem az antik élményre utal-e vissza a címével is Ovidiust idéző Fasti? S még Ady, a gunyorosan elintézett, üres pozőrnek hirdetett Ady jellemző motivumai is jócskán felbukkannak! "Künn a mezőn fojtogat egy átok" - olvassuk a már idézett Lámpafény-ben; s Kosztolányi is megteremti a maga titokzatos asszonyának mitoszát - bizonyára nagyon is valóságos éji találkozások nyomán - A fekete asszony ciklus verseiben. Erősen hatott rá Komjáthy Jenő költészetének emléke is. S nem lehet véletlen, hogy az a fajta szentimentális, szerepjátszó attitüd is jellemzi némelyik versét, melyet Pósa Lajos vagy épp Ábrányi Emil közvetithetett felé. A hagyománynak ezt a rétegét Kosztolányi nemzedéktársai meglehetősen ingerülten utasitották el maguktól. Büszkén vallották, hogy a Nyugat olyan költői forradalmat jelent, mely mindenestől elsöpri ezt az alapvetően másodlagos, a hagyományt statikussá formáló, abból kánont merevitő költői iskolát. Kosztolányi is sokat és szivesen emlegette

nemzedéke költői forradalmát, de mig világirodalmi izlése és érdeklődése merészen uj volt és tágabb horizontu, mint legtöbb költőtársáé, addig a magyar irodalomban mindig a kontinuitást kereste, s ebbe - legalábbis ezt tamsitják az irókról és müvészekről szóló irásai - beletartozónak érezte például a nemzeti klasszicizmus századvégi költőit, a konzervativokat is. Izlésére és itéletére bizonyosan maradandó hatásai lehetett Négyesy Lászlónak, legkedvesebb egyetemi tanárának, akivel majd nyelvvédő tevékenysége kapcsán ujra szorosabb kapcsolatba kerül. Négyesy rendkivül óvatosan ugyan, de alapjában véve elutasitotta a költői modernségnek azokat a megnyilvánulásait, melyek például a századvégi magyar lirában föl-fölbukkantak. Izlésére és irodalmi nézeteire jól jellemző A magyar irodalom és költészet fejlődése cimü előadása, amelyben - már a Nyugat költői ujitásaira is célozva - a többi között igy jellemezte a megujulás irányában tapogató költői kisérleteket: "... a közönség másik része az uj költői hatásokra való vágyában kész szivvel fogadta az uj irányt, kielégitve látta várakozását és meghajolt a fanatismus előtt, mellyel a kritikai propaganda ezt az irányt terjesztette. Hozta ez a költészet a Baudelaire és a Verlaine decadentiáját ezeknek és a német Blätter für die Kunst körének symbolismusát. Tagadta a nemzeti elemet és hadat üzent a hagyományoknak. A közéleti ihletet általában megvetette, az egyéni lelkiség

különösségeinek elemző rajzában keresett uj értékeket. Annak is főleg egy irányát, a beteges lélekállapotok önanalysisét adta symbolista lirájában. És hivei főleg artisticus hatásra törekszenek, a l'art pour l'art elvi alapján állnak... Mindezeket mint tényeket sorakoztatom föl, hibáztatás és helyeslés nélkül. A biráló méltatást más alkalomra tartom fönn." /45./ Közvetve azért ebben az előadásában is birálja az uj költészetnek ezt az ágát, szembeállitva vele azt az ősit, törzsököst, amelynek uj hajtásait hitte kisarjadni. Mig az előbbit - hite szerint - a társadalmi élet iránti közömbösség jellemezte, az utóbbira a magyarság sorskérdéseinek figyelemmel követése a jellemző és az egészséges, ösztönös magyar hagyományok őrzése. Kosztolányira feltétlenül hatott Négyesy konzervativizmusa, s a Magyar szonettek népszemléletében talán ez a hatás is jelen van.

Több izben is, már-már gőgös hetykeséggel hangoztatja, hogy megveti azt, ami létező. Verseiben ujra meg ujra visszatér a bohóc, a clown képe, egy szomoru, magányos mulattató, aki szkeptikusan veszi tudomásul: "...itten mind mulatnak, / csak a komédjás nem mulat". /A komédiás dala/ Több ez, mint ifjukori szerepjátszás. Ekkor párolja verssé azt az életfilozófiáját, melyet eddig is oly sok változatban fogalmazott meg leveleiben: a valóság csak másodlagos, a zavartalan alkotás folyamata az igazán elsőrendü a költő számára. De ha szinte tökéletesen játssza is szerepét, azért

néha észrevenni, hogy a bohócmaskara alatt érző sziv dobog, aminek birtokosa nagyon is pontosan látja a körülötte forrongó, alakuló élet fonákját:

Fejemből a vér zugva csordul,
de rája süveget csapok,
s nem érezem a tarka lomtul
az égető, nagy bánatot.

/A komédiás dala/

Talán épp e fel-feltörő gyengeség palástolásául, párhuzamosan Babitscsal magasztalja a "nyilt homloku bünt" szemben a "nyavalyogva kolduló" erénnyel /A bal lator/. A századelő filozófiai szkepszise más vonatkozásban is megtermékenyiti költészetét: ujra és ujra elgondolkozik az álom és a valóság viszonyáról:

Való-e a világ körültem,
vagy tán az álom a való,
s e napsugáros kékes ürben
a durva hajsza a csaló?

/Plato olvasása közben/

Filozófiai mondanivalóját, a századvég nagy költőtriászának szkeptikus-nihilista szemléletéből vont el, nem tudja még elvonatkoztatottan kifejezni, inkább közvetlenül, sokszor aforisztikus tömörséggel fogalmazva, mint a Sorsunk megint csak meglehetősen közhelyes bevezetésében:

Tanuld meg, porember, a sorsod: lemondás
s lemondani nekem oly fájdalmas-édes.
Ura a végzetnek, ki ezt megtanulja,
bánat és csalódás nem fér a szivéhez.

Persze mindez nem Kosztolányi eredeti leleménye. A halálkultusz épp ugy hangot kapott a századvégi költészetben, mint az a so szor egyetemessé tágitott gondolat, hogy a világ csak szinház, hogy az élet jelenségei mögött szüntelenül ott leskelődik az elmulás. A kapitalizmus első válságtünetei után felbukkannak a világirodalomban Faust és Mefiszto töprengő utódai - mint Madách Imre Ádám-ja -, s azok a kiüresedett hősök, akik semminek nem tudnak örülni, a csömör és a kiábrándultság érzésével vivódnak, mint Toldy István regényalakja, Anatole. Fel-feltünik - ugyancsak a tizenkilencedik század örökségeképp - a világszinház motivuma, amely ujra és ujra metafizikus töprengésre készteti a költőt, s a tömeggel szemben kialakitja benne azt a tudatot, hogy ez az értelmetlennek látszó tolongás voltaképp haláltánc, s ezért is állitják bele sokszor egyetemesebb távlatokba, belenyugodva a lét értelmetlenségének tudatába /ebbe a jellegzetesen schopenhaueri gondolatba/. Mintha Vajda János hatalmas, metafizikus távlatokba nyitó versét, A Köröndnél-t zengetné vissza a maga látomásában Kosztolányi:

Az emberár künn küszködik, tolong,
s a ronda pénzért vásárolt mulatság
hig kéje eltorzitja lomha arcát,
kocsikra kap föl, fut, mint a bolond.

Erdőkbe bujik, mássza a hegyet,
iszik, erőlködik, fáradva izzad,
a kürt rotyog, döng és porzik a szinpad,
a kába lármán ádzsöl és nevet.
Én benn ülök, a légbe bámulok,
száz kép tolong föl, én vagyok urok,
egy szent gyönyör szelid ütembe hintáz.

Incselkedik velem kéj, félelem,
aztán lehunyom szótlanul szemem,
s lelkembe játszik a tündéri szinház.

/Ünnepnapon/

A két költemény felépitése, belső ihleti helyzete nagyszerű alkalmat kinál arra is, hogy megfigyeljük, milyen ujdonságot hozott Kosztolányi a századvégi lira vizionáriusságával szemben. A két vers, de a kétfelé épitkezés is szinte ellentéte egymásnak. Vajda egy valós, az időben és térben is pontosan rögzithető helyzetből indul ki /Ünnep délután van; nézem, - A szegény nép hogy mulat - A ligetben, forgó gépen - Hogy üli meg a lovat."/, s ezt a realisztikus képet tágitja egyre egyetemesebb távlatokba, hatalmas látomássá, melynek eleme marad maga a költő is, aki reflexióival kommentálja, értelmezi a képet. Kosztolányinál a megismerésnek épp forditott utját járjuk: egyetemes képpel inditja versét, majd egyre szükebb körökben haladva a költői lélek önszemléletének egyes állomásait vetiti elénk, mely azonban mindig a realitásból táplálkozik. Nyoma sincs kezdeti lirájában annak az

egyetemes igénynek, mely Ady nagy társadalmi tablóit jellemzi. Adynál minden izzik a visszafojtott indulattól, s a verset ujból és ujból az ellentétek végletei közé taszitja belső dinamizmusa. Kosztolányi állóképekben lát és láttat, még azokban a verseiben is, melyekben felsejlik az egyetemesebb igény - például A magyar paraszt-ban - megelégszik a divatos, "magyarkodó" közhelyek megverselésével.

A Négy fal között-nek költőileg talán nem a legértékesebb, de a kortársakra nagy hatást tett része kétségtelenül a Magyar szonettek ciklus volt. "Pompázó, stilizált virágok - irta kritikájában Juhász Gyula. /46./ Ornamentika, verses magyar styl, a jelenbe belefáradt álmodó szövögeti a multak szőnyegébe a maga különös vizióit." E ciklus megint csak visszautalt a századvégre, elsősorban annak illuzionizmusára, melyet oly sokszinü tündökletes változatosságban fejezett ki regényeiben Jókai Mór /kit Kosztolányi szivesen s lelkesen olvasott ifjuságában/. Ezek a szonettek azonban nem azért váltak olyan maradandó hatásuvá, mert a problémák mélyére hatoltak, s a mult eseményeiből, hangulatából alakitották ki a korszerü önkifejezés egy lehetséges formáját, mint Ady kuruc-versei, hanem mert szinte minden vonatkozásban találkoztak azzal a konzervativ szemlélettel, melyet a maga módján például Gárdonyi is őrzött-alakitott. /Nem véletlen, hogy a Négy fal között-re az egri magányában élő regényiró meglehetősen elismerő levélben reagált./ A magyar történetem

jelentősebbnek érzett dátumait, alakjait idézi vissza ezekben, de a legritkábban azonosulva, inkább csak "kívülről", a táj pontos rajzára, a képek finomságára s egyfajta megcsontosodott történeti hagyomány kifejezésére ügyelve. A magyar hősiességet idealizálta e hagyomány, mely épp a múlt eszményitésével igyekezett a jelen sulyos problémáiról elvonni a figyelmet. /Ady megérezte ezt, amikor épp az idealizált, szoborrá vált nemzeti héroszokról szólt a legnagyobb ellenszenvvel, sokszor igazságtalanul is, mint például Arany János esetében./ Kosztolányi, aki a szülői házból és környezetéből érintetlenül hozta magával e hagyományt, egészen természetesen és minden belső bizonytalanság nélkül igyekezett versbe foglalni. Az a latin müveltségü, polgárosodó értelmiség, melyből származott, bizonyára maga történelmi képét és szemléletét találta meg és fogadta el a Magyar szonettek olyan versében, mint a Zrinyi, a költő:

Szeretlek téged, harcos, hősi költő,
zord hadvezér, te rettegett, te nagy,
ki a tiport magyarság szivbetöltő
tartalma, lángja, édes fénye vagy.

Nehéz karoddal a tart apritottad,
s magad csatáztál, oroszlán-fiók.
Az angyaloknak fennről büszke tollad
szavára hozzánk kellett szállniok.

Szeretlek! Ámde akkor voltál legnagyobb,
hogy a teren mindenki elhagyott;
mart a török, s a gyáva cenk zavart,

s te a jövendő századokba zugva
a sváb ripőkre szóltál szörnyü budba
kardodra csapva: Ne bántsd a magyart!

Kosztolányi népszemléletének legfontosabb jellegzetessége, hogy mindvégig a végletek között hányódva ábrázolta és szemlélte a szegényparasztságot s a városi proletárokat is. Hol félelmetessé, mitikussá növesztett egy-egy alakot, hol könnyes részvéttel közeledett nyomoruságukhoz. Gyermekéveire estek azok a parasztmozgalmak, melyek akkor az egész országot megrenditették. Szabadka viszonylag messze esett e mozgalmak központjaitól, de bizonyos, hogy az otthoni beszélgetések, s az ujságból meritett értesülései nyomán is felsejlett benne a népmozgalom képe, melyet a polgári lapok fel is nagyitottak, és sokszor azokat a gyujtó eszméket tették felelőssé kirobbanásukért, melyeknek megértéséhez "a munkásnépnek még nincsen elég intellektuális ereje". /47./ Serdülőkorában bizonyára ő is olvasott a Borszem Jankóéhoz hasonló, a megmozdulásokban résztvevő parasztoknak szánt gunyos figyelmeztetéseket: "Ha veszett lész, akárhogy is számunk, - El köll veled fegyverrel is bánnunk, - S ki megrontott, a gaz, cudar pára - Jusson hamar az akasztófára!" /48./ Részben innen eredeztethetjük ifjukori levelezésének azokat a gunyos-keserü kitételeit, melyekkel Ady magyarságát, a forradalmi szemléletet illette, s ez lehet egyik forrása annak az idillit a valóságossal

egybejátszat/ábrázolásmódnak, mely oly jellemzően jelenik meg A magyar paraszt cimü szonettben:

Csak akkor látod őt, ha szürke éjjel
száguld tovább a gőzvasut veled,
s a hajnal mérgező lehelletével
leng tejszinün az alvó táj felett.

Merengve megy előre, méla, álmos
lovát magára hagyja, szántani,
olykor kitárja karját, mint a táltos,
csillognak inge hószin fodrai.

Roskadt inakkal lassan ballag aztán,
bölcs mélabu van napsütötte arcán,
de szem nem látta őt könnyezni még.

Mint egy bus isten jár a zöld mezőben,
döbbenve nézem, mint halad előttem,
és nem tudom, mi bántja nagy szivét.

Mintha Arany János és Szabó Dezső parasztszemléletét gyurná egybe. A szegény jobbágy kiábrándult, fáradt jobbágya tekint ránk némelyik képből, hogy aztán hirtelen titokzatos félistenné magasodva a faj megtörhetetlen nagyságáról és erejéről regéljen.

Persze nemesak Kosztolányi népszemlélete és magyarság-eszménye hányódott az ellentétek ilyen végletei között. Ahogy ő megidézi a roskatag, de a mult dicsőségére tisztán emlékező honvédet, vagy fölidézi az éjszakából "fellobogó" máglya emléke nyomán Mikes Kelement, az meglepő rokonságot

mutat más müvészeti ágak hasonló kisérletelvel. Az ezredforduló utáni függetlenségi hullám ekkoriban tetőzött. A zsinóros, magyaros ruhában járó Bartók lelkes gyorsasággal hangszereli Kossuth-szimfóniáját, "az ország visszhangzott a Káldy-terjesztette német-gyalázó kuruc daloktól". /49./ Amikor a Kossuth-szimfóniát bemutatták, Kacsóh Pongrác is méltatta a Zenevilágban /50./: "Amit Erkel Ferenc tett az opera terén, azt teszi most Bartók a szimfónikus költemény formájában, melyet arról a magas szinvonalról emel tovább, amelyen azt Liszt Ferencz a "Hungária"-val és a "Hunok csatája"-val elhagyta." De a képzőmüvészetben is fölbukkannak hasonló törekvések /és itt nem az ezredforduló üres magyarkodásáról van szó/. 1899-ben fejezi be Réti a Honvédtemetést, melynek ábrázolásmódját hasonló végletesség jellemzi: szinte süt belőle a németellenesség, mely a Kossuth-szimfóniának épp ugy kiindulópontja, mint Kosztolányinak a más müvészeti ágak mögött kicsit megkésett magyar-verseinek. Bartók azonban hamar fölismerte, hogy ezen az uton nem juthat tovább. Ezért fordult a népdal felé, megujulást, uj ihletforrást remélve. Kosztolányi is talált később uj témákat. Szemléletének ez a rétege azonban csak az utolsó nagy versekben módosul majd.

Hogy a Magyar szonettek ihletése nem elsődleges, s a költő inkább a kor divatjának hódolt, azt kitünően ragadta meg a Négy fal között-ről irt kritikájában, az induló Nyugat első számában - mely e kritika közlésével mintha ma-

ga is elhatárolná magát e szemlélettől - Kaffka Margit. "Érdekesek - leginkább csak érdekesek a paraszti dolgok - irja a többi között -. Ime, az igazi biedermeyer érzés. Egy empire lélek, mely a saját szeme finom ködén át látja a nép fiát. Van annyira jogosult, nemde, mint azok a bundára hasaló, káromkodós, majd 'jóizüen' beszélő és rozmaringos háromosztatu kénytelenkedések, melyeket e sorok bünbánó irója követett el nagyon fiatalon. A rohanó vonat ablakából nézve a szántóvetőnek valóban 'villognak inge hószin fodrai'. S bent a kupéban is inkább behunyt szemmel látja a parasztlányt..."

E néhány ironikus, finom sorral Kaffka Margit Kosztolányi költői alapállásának leglényegét ragadja meg. Az iró - szerinte - sosem az élet sürüjéből merit, hanem ábrázolja, saját reflexióin, benyomásain átszürve elénk varázsolja az életet. S mert az élet, mint olyan, csunya és reménytelen /erről már szóltunk Kosztolányi schopenhaueri megihletettsége kapcsán/, a költőnek egyenesen kötelessége a maga tudatán át tükrözni a látványt, hogy abban megszépüljön, s ami alaktalan, vissza nyerhesse harmóniáját. Hogyne tudta volna, milyen nehéz munka a szántás és a vetés. A költőnek azonban, hite szerint, nem ezt kell ábrázolnia, hanem a munka már-már mitikus szépségét, platóni idea-voltát. Képzelete szárnyán szüntelenül a világ fölé röppenne ebbe az ideális világba, a költői szépnek ebbe a csodálatos birodal-

mába, s valósággal fegyelmeznie kell magát, figyelmeztetnie az élet valóságára. Ezt a magatartást alighanem Rilke közvetitésével tette magáévá. A róla szóló tanulmányban, 1909-ben irja a többi között ezeket az önvallomásnak is fontos mondatokat: "Ez a lirikus az ajtója szemöldökfájára irta föl az emlékeztető igét, hogy bármit is teszünk, a földön vagyunk, csak, s bármivé leszünk, emberek maradunk. Szemben az örökkévalósággal él és ir." Ez az örökkévalósággal való szüntelen szembesülés, az örök szépségre való lankadatlan figyelem Kosztolányi költői magatartásának és egész világképének döntő meghatározója.

De nemcsak a konzervativ történelmi szemlélettel való találkozás avatta maradandó hatásuvá e ciklust, hanem maga a szonettforma is, melyet Kosztolányi Babits után ébresztett fel tetszhalálából. A 19. század elején még arra lehetett gondolni, hogy előbb-utóbb nagy költőink kezén válik az önkifejezés lehetőségévé. Vörösmarty, Petőfi és Arany azonban alig éltek vele. Kosztolányi nagy formai virtuozitással, változatos rimelési lehetőségeit is felvillantva keltette életre ~~tetszhalálából~~, s részint ő forditotta ebbe az irányba Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula majd Szabó Lőrinc érdeklődését is példájával.

A <u>Négy fal között</u> fogadtatása igen kedvező volt, s iróját egyszeriben az ujuló magyar költészet egyik vezéralakjává avatta, már-már Ady egyenrangu társául. Nyilván épp ugycéloz rá, mint Adyra egyik epés irásában Harsányi Kálmán,

aki igy jellemzi a fiatal irónemzedék egyik tipusát /51./: "A második tipus az európai majom. Akinek minden jó, minden szép, minden utánzásra méltó, aminek idegenben hire ment, és minden silány, minden nevetségesen nemzetiszin pántlikás, amire a magyar lélek ütötte bélyegét... A második tipus csürhében jár, hogy valamiként mégis föltünjék, másként érdemes sem volna észrevennünk." Annál izgalmasabb hát az a kritika, melyet Ady irt a Négy fal között-ről, már csak azért is, mert ebben fogalmazódik meg először kettejük esztétikai és erkölcsi ideáljának különbözősége, mely annyira eltérővé tette a költészet szerepéről és hatásáról vallott elképzeléseiket is. S tanulságos ez a birálat azért is, mert Ady bámulatos pontossággal és érzékenységgel mutat rá Kosztolányi lirájának arra a korlátozottságára, mely csak utolsó korszakának nagy verseiben oldódik igazán föl. Van a megfogalmazásban finom csipkelődés, talán az ifju vetélytárs iránti féltékenység is Ady részéről, de egész kitünően figyeli meg Kosztolányi literátor voltát: "...ő olyan költő, akire egyenesen az irodalomnak van szüksége. Emberi dokumentumokat nem kinál ő, mert nem kinálhat. Valami félelmetesen uj egyéniségnek tolakodásával vagy tiltakozásával sem keseriti ő el a jámbor lelkeket. Ő müvész, ő költő, ő iró, nem tudom, hogy mindenkivel meg tudom-e magam értetni: ő irodalmi iró. Bevallom, hogy ez az én számból nem éppen dicséret ez ma, amikor egyre biztosabban kezdem gyülölni az

irodalmat." Mint ahogy nem kevés epességgel olvassa Kosztolányi fejére a "néhai főüszteletü és méltóságos Szász Károly"-lyal való rokonságát, "perzsa bőségü és szépségü talentumuk" találkozása miatt.

Ironikusan példálózik Ady Kosztolányi müveltségével is. "Ha föladnám neki Arábia történetét, a reneszánszot, Hackelt, az egyszeregyet vagy a magyar agrár-kérdést; ő mindegyikben ezer témát találna." S noha elismeréssel emlegeti ezt a fajta spontán költőiséget, a sorok mögött lehetetlen meg nem érezni ellenkezését, fenntartásait. Nem azért, mert Kosztolányira, másokkal ellentétben - nem hatottak az Ady-versek, hanem mert hiányzik belőle az a lirai erő, az ihletnek az az áradása, mely kiszabadithatná a szabályozottság béklyóiból, s amelynek hatására "megbomlott" a magyar költészet.

Kosztolányi még kéziratban olvashatta Ady kritikáját, s levélben siet azt megköszönni Párizsban tartózkodó költőtársának. Igaz, "nem a szeretetreméltó pofonokért" akar hálálkodni "egy megvert gimnazista romantikus és komikus pose-ával", hanem azt, hogy Ady mutatta be a magyar fórumon. De ahogy önmagát jellemzi /"Testetlen és vértelen az én poézisom levegőcsillogása a gondolatvilágom, ködvár a házam."/, abban lehetetlen nem megérezni az irónia finom viszonzását. Az igazság az, hogy élete végéig elvitte magával a csipkedés emlékét, s hovatovább úgy érezte, hogy tört hordoz szivében, s egészen az Ady-revizióig készülődött, hogy visszaszur-

hasson. /Más kérdés, hogy alaposan elgondolkodhatott azért a kritikán, s annak is része lehetett abban, hogy Összes verseibe oly keveset vett fel első kötetéből./ Alapjában véve rendkivül érzékeny lelkü ember volt, s ott is bántást sejtett, ahonnan nem az érte. Természetes hát, hogy sokszorosan bánthatta egy olyan kritika, amelyben sulyos és lényegre vágó biráló szavakat olvashatott. S joggal bánthatta, hogy Ady nem vett tudomást a kötet költői nyelvének tisztaságáról és plasztikus erejéről sem. Ha a birálat megjelenésekor már talán inkább uj kötetének, a Boszorkányos esték-nek összeállitása foglalta le is figyelmét, s egy időre inkább a novella-müfaj felé fordult érdeklődése, azért azt meg kellett éreznie, hogy nemcsak ő viseltetik ellenérzéssel Ady iránt, hanem ellenszenvük kölcsönös. /52./ Amugy sem képes megérteni az Ady-tipusu társadalmi forradalmár lényegét. Móricz elbeszéléseinek vádoló, figyelmeztető alaphangját például félrehallja, elbeszéléskötetének "andalitó nyugalmát" értékeli nagyra. /53./ Ennek részben az a magyarázata, hogy a dolgokhoz közelitve csak es tétikai mércét használ szivesen, annak alapján itéli meg a jelenségeket is, a müveket is. Bródy Sándor-nekrológjában arról a "csupa tüz, csupa láz, csupa élet" lobogásról ir, /54./, mely szerinte az igazi irót jellemzi. De Bródyban sem a társadalmi problémára érzékeny alkotót értékeli, hanem a költői tehetséget, akinek "gyönyörü prózáját csak mértékbe kellett volna irni, hogy verssé legyen". Mert magát a müfajt,

a regényt, az elbeszélést és a verset is korlátozott szempontok alapján értékeli. Céljának a személytelen leirást, ábrázolást véli. "Mai novellairótól nemigen kérhetem számon az egyéniséget - irja a világirodalom párhuzamos jelenségeire is figyelő Szini-tanulmányában /55./. Azt mondhatná nekem is joggal, hogy a mások egyéniségét rajzolja. Ismeretlen emberekkel ismertet meg. Elém vezeti őket, megmondja nevüket, és szerepe ott ér véget, ahol a bemutatóé. Mit akarok még? Az ismerkedés megtörtént, szabadon társalkodhatok álomembereivel, a bemutató, megszökve minden bizalmaskodás elől, nyugodtan tünik el valamelyik ajtón". A prózát ekkor még inkább izgalmas költői kisérletnek érzi, semmint a teljes élet képét adó irói önkifejezési formának. "A született prózairó tollából folyik a tinta. Az azonban aki verseket irt, s ismeri az ütemek katonai szigorát, a rimek és a metszetek édes fékét, akkor is mértéket tart, midőn nem köti a fegyelem és a próza szabadabb területein mozog." /56./ Az embernek szüksége van olykor egy-egy lelki kirándulásra a "sötét vizek felé" - irja Juhász Gyulának 1907 végén. /57./ Egy ilyen kirándulás dokumentuma a Boszorkányos esték cimü novelláskötet, mely 1908-ban jelent meg a Jókai nyomda kiadásában.

A kötet legtöbb elbeszélése jellegzetesen pszichológiai határhelyzetet ábrázol. A Tamás bosszuja-ban a megalázatásaiból föllázadó egyéniséget, az Istenitéletben az emberi lényre rárakódó álarcot, A hamiskártyásban ez alól az

álarc alól kilátkező védtelen tekintetet rajzolja nagy gonddal. Ebben a típusban a legértékesebb A kövér bíró, melyben az emberben és a gyermekben élő szadista hajlamokat ábrázolja, amely minden értéket, minden szépet lerombolhat maga körül. /Ez a modern regényirásnak is egyik izgalmas problémája lesz. A külföldi irodalomban talán A legyek ura a legjellemzőbb példája. Nálunk több változatban jelenik meg. Ottlik Géza Iskola a határon-ja a legkitűnőbb./ A Boszorkányos estékben egyébként is feltűnően sok a gyermekszereplő, mintha az író már most, néhány évvel A szegény kisgyermek panaszai előtt azt kísérletezné, miképp lehetnek az esendő, álomi közegben mozgó gyermekek a súlyosabb mondanivaló hordozói. /A boszorkány, Illike az asztalnál./

Ady említette kritikájában, hogy Kosztolányi költészete a perzsa világ ezoterikus közegét idézi számára. S mintha csak igazolni akarná e meglátás jogosságát: ugyanebbe a világba visz A csillagász fia, mely furcsa kísérteties hangulatával ugyancsak a modern prózairodalom egyik jellegzetes csapásán halad. Ebből a homályos, majdnem mindig éji fények koszorúzta háttérből ritkán emelkedik ki valóságos, egyértelmű figura, aki ne a költői kísérlet eszköze volna. Talán csak a Sakkmatt-ban sikerül hús-vér alakokat, igazán hiteles helyzetet teremtenie, de ebben is csak az individuum lázadásának ábrázolásáig jut el. Rendkívül finomak, szépek viszont hangulatteremtő leírásai. Valóban a költő szavai,

sorai ezek, a költőé, aki akkor is érzi a mérték fegyelmét és a rimek csábitását, amikor az ébredő ligetet irja le a Ligeti zené-ben: "A liget is ébredezni kezdett már. Fiatal asszonyok suhantak piros reggeli pongyolában, a tóhoz, hajnali fürdésre. Finom, sápadt legénykék jöttek kialudtan, könnyedén fütyürészve. A locsolt téren zajos uri társaság reggelizett. Parfümös asszonyoknak finoman és előkelően udvarolt egy föltünően fiatal tábornok. A kék levegőbe határozottan furódott a drága cigaretták füstje." Aki ilyen plasztikus megjelenitő erővel képes leirni egy tájat, hangulatot, az bizonyára élvezetét is leli benne. Ezért érzékeltetik ezek az elbeszélések sokkal hivebben magát a hangulatot, az impressziót, a benyomás érzékenységét, mint a tettet és a gondolatot. S mindennél erősebben a halál gondolatát, mely meghatározója volt a Négy fal között versvilágának is. Ahogy Juhász Gyula irja költőien szép ismertetésében: "Mint valami halkan fülesendülő, a távolok hűvös pátoszával hangzó, de minduntalan visszajáró motivum: a halál gondolata vonul végig a Boszorkányos estek lapjain. Hebbel irja valahol: 'az élet aranyos ösvényén a halál fekete jár szalagjával menni: ennek érzékeltetése a müvészet igazi feladata.' Kosztolányi ezt csinálta meg uj kötetében, és pedig igen bravurosan." /58./ S az sem kétséges, hogy Kosztolányit jórészt az irodalmi megfogalmazás műhelytitkai foglalkoztatják, s az igazán emberi dolgok csak mint a majdani téma le-

hetőségei izgatják. Ezekben az években ismerkedik meg alaposabban Rilke költészetével. "Most Rainer Maria Rilkéről irok tanulmányt a Nyugatnak. - irja Babitsnak 1909-ben - Ismered-e? Engem minden lirikus közül legjobban érdekel. Neked is uj szenzációkat hozna. Olvasd!" Azt az alkotót látja benne - és ez erősen hatott költészetére -, akinél "a forma lényeggé válik", s aki a perspektivát folyvást a végtelenbe tágitja. A keresettség hiteléről és igazságáról szól ebben a tanulmányában, melynek végén magáról, a maga akkori énjéről is érdekesen vall: "csendesen, szomoruan küzd maga felé".

A Rilkéről irott tanulmány kulcsot kinál az induló Kosztolányit ért hatások és akkori világképe motiváló tényezőinek megértéséhez. Lirájában, a Négy fal között némelyik darabjában - mint erre Komlós Aladár utal tanulmányában /59./ - már felsejlik a szimbolista ihletés: A holtak vonatja és a Szekerek a holdfényben "sejtelmesen muzsikáló, a halál titokzatosságtól körüllebegett viziója a szimbolista Adyra emlékeztet". S a szimbolizmus ismeretére utal a Boszorkányos esték nem egy kisérteties hangulatu elbeszélése is, melyekben a látható valóság eseményei és tényei mögött felkődlik a rejtett, az igazi lényeget hordozó világ körvonala is. /Jellegzetesen szimbolista megformálásu elbeszélés például az Öt órakor, melyben Vera, a kis pesztra szivósan őrzi álmát, és biztosan tudja: "Az angyalok jártak itt az éjjel. Azért dalolt neki a hó a fehér, hideg, téli hajnalban". E

prózának szánt, valójában azonban izig-vérig költői kép még a szimbolista lira egyik legjellemzőbb stilisztikai fogásával, a szinesztéziával is él./ A már idézett Ligeti zene című elbeszélésben a csavargó, akit dühödten vesznek körül a felháborodott apák, ajka körül mosollyal adja meg magát üldözőinek, mert lelkében ő is valami titokzatos, megfoghatatlan álmot őriz. Kisérteties, halálközelben játszódó elbeszélés A boszorkány, s a csillagmagasokig, szinte a szimbolumok közé emelkedik A csillagász fia. Ezekben az elbeszélésekben valóban "átugorja a tárgyakat" - ahogy ezt Rilke-tanulmányában fejti ki -, hogy egy távolibb, egyetemesebb távlatot érzékeltethessen. "A tárgyak már előbb is léteznek a poézisban - irja Rilke /s némiképp a maga/ költői ujszerüségének igazolásául /60./ -. Vigny, Heredia és Leconte de Lisle annak idején forradalmat kavartak azzal, hogy a Lessing-elmélettel dacolva egy tárgyban megtalálták a költőien örökszépet. A tárgyak szine, alakja, szóval önmagukba zártsága, magukból kivirágzó szépsége volt az utolsó pont, a holtpont, ahová törekedtek. De épp ez a müvészet, ez a csikart, feszes iskolakönyvekbe iktatott l'art pour l'art ölte meg őket. A szimbolistáknak kellett jönniök, hogy észrevegyék ezt és egy kissé megtépázák görögszoborszerü, nagyon is gőgös és borbélyos eleganciával elsimitott fértjüket, és lázat, mozgást, erőt vigyenek be a versbe, amelynek mindig felül kell kerekednie önmagán, át kell ugrania a tárgyat, s messzebb kell mutatni."

A szimbolista érzékenység, a hangulatok iránt való különös fogékonyság azonban egy másfajta - lélektani érzékenységgel és szemlélettel elegyedik a Boszorkányos esték elbeszéléseiben. A Nyugat nagy nemzedékéből Kosztolányi elsőnek érdeklődött a lélektan uj meglátásai iránt, hamar kapcsolatot talált Ferenczi Sándorral. A Rilke-tanulmány bevezetésében az a mód, ahogy a szláv temperamentumról beszél, ahogy a családi élet, az "egymáshoz bujás"gesztusából következtet jellemükre, világosan a freudizmus hatásáról, legalábbis ismeretéről árulkodik. Még jellegzetesen "ujságirós" fordulataiban is - ezek azonban majdnem mindegyik irásában csak arra szolgálnak, hogy körülgombolyitsák azt a három-négy pazar meglátásban bővelkedő, bámulatosan lényeglátó mondatot, melynél tökéletesebben aligha lehet jellemezni az illető irót, muvészt vagy tudóst - érezni a lélektani szemléletmód jelenlétét.

Freud pszichológiai hipotéziseiben alapvető és meghatározó szerepet kapott a vágy, később a libido kategóriája. A vágyat tudattalan érzelmi törekvésnek értelmezte, melynek végpontjában a csekélvés vágya áll. Ez a vágy - a megismerés, a tárgyakon tuli létre való kitekintés vágya - az alapeleme Kosztolányi értelmezése szerint Rilke lirájának. A csillagász fiát, az Istenitélet Csor Gáborát, akiben már a klasszikus értelemben vett freudi libido ütközik össze ugyancsak a lelke legmélyéről fölfakadó titokzatos ellenszenv-

vel, s ha ezek a hősök határhelyzetekben cselekszenek, gondolkodnak is, lelki életük felfejtésében, ábrázolásában Kosztolányi legelől járt a huszadik századi magyar irodalomban, első kötete novelláiban pedig - legalábbis a jelzettekben - egy olyan lélektani kiindulásu novellatipus drámai szerkezete felé tapogatódzott, amely majd minden fölösleges ornamentika, s minden szimbolista sejtetés nélkül nagy elbeszéléseiben teljesedik ki. Ha lehántjuk a tán fölösleges jelzőket A kőimádó cselekményéről, s csak magát a történés magvát figyeljük, annak drámai sűrüségében, sejtetéseiben, és ez is a későbbi Kosztolányi-novellisztikában teljesedik ki, a lélektani motivumokra is gondosan figyelő alkotót érhetjük tetten, aki nemcsak a szimbolista sejtetés, a már-már a mitoszok felé táguló versszerkezet művésze, hanem hiven igyekszik ábrázolni a századvég és a századelő embere cselekedeteinek lelki összetevőit és motivumait is.

Valóban inkább "maga felé", befelé, a lélek vidékei felé tapogatózva alakitotta ekkori költői világát Kosztolányi. "Első novellái nem tudtak megkapni - irta 1936-ban, bucsuztató tanulmányában Babits Mihály /61./ -. Prózája művészetét meglátni nem volt még szemem. A prozától azt kivántam, mondjon valamit! ő pedig szinte kéjelgett a témák jelentéktelenségében, amiben én csak szegénységét láttam." S másutt ugyanezekre az évekre célozva: "A szenvelgő könnyü versek, hevenyészett müfordítások szinte fájtak tőle. Azonkivül

mind jobban gyülöltem a pózt, s nem akartam belátni, hogy a póz gyakran az őszintesség egyetlen lehetséges formája." Valóban nehéz lefejteni az álarcot, nehéz megállapitani, melyik vonás az övé, s melyik a rárakódott, a felvett, az idegen. Igaz, Konstolányi művészetének épp az az egyik varázsa, hogy eljátssza önmagát és tükörképét. A hatalmas, robbanó erejű és egészségű fiatalember, aki habzsolja a sikert, fáradt, koravén arccal tekint a világba, retteg a betegségektől, s a legváratlanabb éji órákban rohan az orvosokhoz vélt bajaival. Egyetlen mozdulattal vissza tud röppenni a tovatűnt gyermekségbe, hogy a gyermekszoba perspektivájában mutassa meg az egész világot.

Egységes, végérvényes vonásokkal körülhatárolt világképe természetesen nem alakult még ki. De már költői indulása éveiből fölfigyelhetünk olyan vonásaira, érdeklődésének olyan összetevőire, neveltetésének olyan gyökereire, melyek a későbbi években meghatározói maradnak gondolkodásának és művészetének is.

Világképe egyik döntő eleme, hogy a "gazdag" Bácskából származott, ahol családja büszkén emlegette és őrizte majdnem nemesi hagyományait. Amikor Ady magyarság-ostorozó verseit olvassa, "visszket a tenyere", s "fölpezsdül" benne ugyanaz a vér, melyet nagyapja hullatott az isaszegi csatában. És ebben nemcsak szemléletének - a Magyar Szonettekben is megnyilatkozó - konzervativizmusa van jelen, hanem a szilágysági kurtanemest lenéző bácskai magyar öntudata is. /62./

Ez és az ujságiró-életmód - okozza azt is, hogy nem válik a Nyugat harcainak közvetlen részesévé, noha elvitathatatlan tagja a nagy nemzedéknek, sohasem azonosul velük, s azok sem ővele, hiszen kicsit mindig idegennek, kivülállónak érzik.

Gyorsan, kitünő érzékkel tájékozódott a világirodalomban, s általában sok mindenről tudott, ami a világban történt. Ezért is érintette meg elsők között költészetét a szimbolizmus, s ezért lehetett a lélektani igényü prózairásnak talán első kisérletezője a Boszorkányos estékben. Az alapvető hatások és ösztönzések azonban a századvégi liráról értek, azzal a különbséggel, hogy a lirai én nála mindég megmaradt az események szürőjének, reflexiv alanyának. Képzelete szeszélyesebb szökkenésekre, az ellentétek felolvasztására sarkallja, s ebben része van a rimelés iránt való különös érzékenységének, már-már bódult szeretetének is, amely ~~nemcsak a francia minták követéséből fakad, hanem~~ ténylegesen meglévő zenei érdeklődéséből is fakad.

Meghatározója látásmódjának a szépség eszményének kifejezésére tett lázas igyekezete. A szép, az ideális, a harmonikus az, amit a költői kifejezés legfontosabb elemének érez, ennek rendeli alá egész müvészi magatartását, ennek szegődik szolgálatába. Nem könnyü szolgálat ez sem, hiszen innen is, onnan is gyanakodva figyelik és sokszor nem értik meg azok sem, akik pedig fegyvertársai lehetnének.

Világrép és pszichológia. A művész, mint a lélek kutatója

A Négy fal között és a Boszorkányos esték a Nyugat alapitásának lázas időszakára esik. A Nyugat elődei, a századvég nagyszerű, lobogó tehetségei, tragikus sorsu hősei, a "ködlogagok" köpül /63./, akiknek olyan sokat köszönhetett a Nyugat nemzedéke, jóhelyen ~~szinte kivétel nélkül~~ eltüntek ~~a~~ már süllyesztőben. Ki öngyilkos lett, kit a korai kór vitt a sirba, ki tehetségében kételkedve hagyta abba az irói pályát, és próbálkozott más irányban. Jóval ~~Már csak~~ a legendájuk maradt meg, és irói forradalmuk eredményei, melyeket a maguk módján a Nyugat fiataljai igyekeztek feltámasztani. Kosztolányi - aki fiatalabb is volt nemzedéktársainál, alkata, sikerre és elismertségre törő jelleme is különbözött az övéktől, s a társadalmi változásokat sem sürgette oly mohó türelmetlenséggel, mint a többiek - ugy érezte, hogy uj harc kezdődik az irodalomban, "harcias fanfárokkal", s a fiatalabbak ujszerüségének egyik leglényegesebb összetevőjének azt vélte, hogy - amint a Régiek és ujak cimü cikkében irja /64./: "mi a városok városára, Párizsra mutatunk, mint minden Európa-vágyunk és nagyotakarásunk betetőzőjére és teljesitőjére". Ő maga ekkor már több szabálytalan kirándulást is tett a francia irodalomban, gyült már Modern költők cimü forditáskötetének anyaga. "Ami az ókoriaknak Róma volt, az volt az ujkori magyar fiatalságnak Párizs - irja évekkel később, a befutott iró fölényes itélni tudásával, visszatekint-

ve ezekre az évekre -. Bátorságot, eredetiséget, ujat mentek ide tanulni, akik tehették, akik pedig itthon rekedtek, egy kávéházi zugba álmodoztak róla."

Ő maga - mint ezt első kisérletei is igazolják - sokat tanult a franciáktól. Talán nem is annyira Baudelaire-től, kinek "művészetét mindig a józanság, okosság, oeconomia vezették", hanem Lecontes de Lisle-től a forma tökéletes kimunkálásának igényét, Hérédiától pedig talán azt a drámai szonettformát, melyeknek a Magyar Szonettekre tett hatását már Babits is észrevette. /65./ /"Nagy egyéniség ő, és nagy egyénisége akkor tünik fel leginkább, ha utánozza Ruskint vagy Hérédiát."/ Baudelaire-től inkább azt tanulta el, hogy szabad és lehet kifejeznie azokat az érzéseit is, melyeket a századelő és a századforduló a morális züllés természetes velejárójának érzett:

Rogyó inakkal táncolunk az éjben,
ily lázas álom nem gyötört soha.
Bus áldozattal hull könnyünk a porba,
gázolva testünk, lelkünket tiporva
uralkodik az éj urasszonya.

Imádjuk őt mind titkos iszonyattal,
láttára elsápadnak a szivek.
A kereveten ül, kezébe korbács,
csipője lágy, szelid bokája formás,
szemébe hüs tüz a forraló hideg.

. . . . . .

S én, a bolondok közt a legbolondabb,
a trónja talpát rázom mérgesen.
S busult tüzével a hült üstökösnek
feltépem a szivem - egy nagy vörös seb -
s eléje vágom maradék-eszem.

/Fehérte Vémusz/

Természetesen a meglehetősen kiforratlan Négy fal között-ben nagyon sokféle hatást lehetne kimutatni, olyanokat is, melyekkel később egész radikálisan leszámolt. Igaz, helyettük uj költőkkel ismerkedik, uj világok nyilnak meg előtte, s csábitják hasonló kalandozásra. Verlaine-t eleinte kézlegyintéssel intézi el, a Modern Költőkben azonban már egészen más hangon idézi megfogalmazását a vers és zene kapcsolatáról /mint ahogy a francia költőnek is lehetett része abban, hogy épp Kosztolányi lett egyik "legzeneibb" költőnk/. S amint A "franciás" Kosztolányi társaságában alcimet viselő kitünő tanulmányában Karátson Endre kifejti /66./, /A homo aesthetikus s homo moralis alben/, emlékein és feltörő mosztalgiáin tul francia olvasmányainak is része volt abban, hogy a gyermeki világban és szemléletmódban találta meg a nagy költői témát. A Négy fal között-ben szereplő Clementi szonátát - amely Miért sokogsz fel oly fájó, busan cimmel került A szegény kisgyermek panaszaiba - már Kosztolányi egyik első monográfusa, Szegzárdy-Csengery József összevetette /67./ Verlaine Le piano que baise une main frele cimü versével, me-

lyet Kosztolányi le is forditott. De mint a Modern költők válogatása is mutatja, érdeklődése legalább ily intenziven fordult Francis Jammes és Verhaeren felé is, akik - mint Karátsony Endre irja - "költői pályájuk egyik vagy másik szakaszán valamennyien hódolnak a baudelaire-i előzmények után kibontakozó gyermek-nosztalgiának". /68./

Persze nem szabad Kosztolányi ilyen irányu érdeklődését csak a hatások impulzusára szükiteni. Egyéniségében élete végéig megőrizte a gyermek kedvességét és tréfálkozó kedvét. S meghatározója egész világszemléletének az a nosztalgia is, mely mindennél erősebben tör fel majd az Aranysárkány lapjain. Cikkeiben, tárcáiban is sokszor olvashatunk olyan részleteket, melyekben a tényeknek emlékké válásáról, az eseményeknek az időben való tovasiklásáról elmélkedik. Ez pedig A szegény kisgyermek panaszai-nak alapállása. "...a modern nemzedék ugy hordja szivében a gyermekemlékeit - irja Pósa Lajost köszöntő kis tanulmányában /69./ -, mint valami nehéz-nehéz kincset. Megvádolnak bennünket, hogy rosszak vagyunk, istentelenek, hogy nincs morálunk. De egy nemzedék se élt ilyen szüzen, a gyermekkora emlékei szerint. Mi igenis nem tudunk és nem akarunk felejteni. Ha valami ferdeszáju, rothadt ember korrupcióra akar csábitani egy kávéházi fülkében, akkor arra gondolunk, hogy nyolcéves korunkban nem gazdag emberek akartunk lenni, de hősök. Ön... nem irt a mi fulladt nyári délutánjainkról, nem tudott arról, meny-

nyire sokrétü és talányos volt számunkra otthon minden bútor, s mennyire borzalmas ideges magányunkban a nagy ingaóra vagy az ablak dobogója." S bizonyára érzékenyebbé tette Kosztolányit a gyermekkor titkos áramai iránt 1908-1909 körül felerősödő magányossága, árvasága. "Nekem nincs senkim - irja Juhász Gyulának /70./ -. Állitólag zseni vagyok és hires iró, de ugy élek, mint egy kutya. Egy ember nélkül. Egy biztató szó nélkül. Minden remény nélkül. Ilyenkor - mondták - legerősebb az ember. De higyje meg: legboldogtalanabb." Ez az érzés erős ihletője lesz több alkalmi irásának, tárcájának is, mintha ezekben is a nagyot, a verset próbálgatná. A Karácsonyfaerdő-ben /71./ egy pillanatra villantja fel csupán "az apró gyereklelkek vágyó sóhaj"-át, a Lelkek rengésében /72./ azt a furcsa, paradox viszonyt fejezi ki több áttételben, mely a gyermeket a világhoz füzi, a Tavaszi gyász /73./ azonban már mintha konkrétan is A szegény kisgyermek panaszainak belső keletkezéstörténetét mondaná el. Az a külső szemlélő számára nehezen nyomon követhető folyamat tárul fel e néhány mondatból, amint az iróban előbb csak halvány körvonalaiban, elméleti alapjaiban, majd egyre határozottabban életre kel a mü, vagy feltámad benne az a kényszer, hogy meg kell irnia: "Minden értékes emlékünk a gyerekkorban van eltemetve. Akkor látom ezt igazán, amikor néha magamba mélyedek, és ások, ások az évek rétegein... s minél mélyebbre hatolok, annál több aranyat lelek. Ez az arany, ha vén is,

ha repedezett is, a régisége által csak értékesebb a szemben, mint az archeológus előtt. Arcom elé tartom. Napokig vesződöm, mig kibetüzöm titkos hieroglifjeit. Sokszor hetek, hónapok kellenek ehhez. Végre megtudom az aranylelet eredetét, érzem hozzámtartozóságát, hogy ez egykor az enyém volt, egy volt velem, s hogy minden finomság, szavakkal és irással ki nem fejezhető szubtilitás a földben pihen, mélyen az évek rétegei alatt, s annyira eltünt, mint gyermekkorunk kacaja és könnyü melankóliája."

Ezt a tovatünt gyermeki birodalmat hozza tapintható közelségbe A szegény kisgyermek panaszai, melynek egy-egy álomi rétegét hol tovaröppenő lirai sóhajban, hol egy lehelletnyi cikkben idézi meg az iró - tónusát is meglelve a Csendes szeptemberi estékben /74/. Ebben azokról az álmodozásra hivó őszi estékről szól, melyek oly gyakran késztetik elmélkedésre a kisgyereket is, s a sorok között egyik ihletőjéről, Francis Jammesről is vall, kinek könyve az évszakhoz leginkább illő olvasmány. /75./ Az a kép, melyet Kosztolányi pagának Jammesről alakitott ki, erősen emlékeztet A szegény kisgyermek panaszai hangulatára. /76./

Alighanem régóta készülődött a feladatra, és olvasmányai csak egy-egy jellemző képpel, egyéni szinnel gazdagitották a benne kialakult képet. Jammes mellett nyilván hatott A szegény kisgyermek panaszai szemléletmódjára Verhaeren is. /77./ A Toute la Flandre háromkötetes gyüjteményében szerepel az 1904-ben irt Les tendresses premieres, amelyben "...a költő

visszanéz gyerekkorába; nemcsak fölidézi, hanem ujra is éli emlékeit; ujraéli gyerekkorát. Ir a téli éjszakák tompa félelmeiről, léptekről az éjszakában, melyeket 'fülét hegyezve, térdét összeszoritva, dobogó szivvel' lesett,... ir a gyerekkori betegségek hangulatáról, a félelmes doktor bácsiról, a lábbadozás hosszu heteiről. "Kosztolányi alighanem ismerte ezt az önéletrajzi ciklust /78./, s valóban vannak közöttük "hangulati rokonságok" is. /79./ Ez már csak azért is természetes, mert Kosztolányi világszemléletének kezdettől döntő eleme a mult ujra meg ujra való megidézése.

Már 1904-ben igy irt Babitsnak: "Nem tudom, miért, de én fanatikusa lettem az elmult időknek. Gondolatok és hangulatok bántanak. Mindég arról álmodok, hogy gyerek vagyok, s oly érzelmeket érzek ilyenkor, melyeket kifejezni sohasem tudok, de mindég vigaszt meritek belőlük." /80./ Ezért némi fenntartással fogadhatjuk egyik később kelt önvallomásának azt a részletét, mely szerint az ihletés egyetlen lázas fellobogásában irta A szegény kisgyermek panaszai-t. /81./ Valójában szinte első költői próbálkozásaitól erre a müre készülődött. Ennek első lélegzetvételeit hallhatjuk ki a Négy fal között ide is átvett verseiből épp ugy, mint azokból a cikkekből, melyekben más formában ugyan, de ugyanezt a témát irja ki magából. S az élménynek hasonló kifejezéseit, megfogalmazásait kereste olvasmányaiban. Jammes Gyermekkori emlékek vagy Henry Bataille A fehér szoba cimü szimbolista kötetében /82./

A mű hangütése, és egész tónusa, megfogalmazása mégis tévedhetetlenül egyéni. Mert Kosztolányi nem egyszerűen visszaálmodja a gyermekkort, nemcsak a világirodalomnak egy akkor már-már sztereotip témáját igyekszik maga is megirni, hanem azokat az "örök mozgatókat" hozza felszinre, melyeknek a vers ihletésében betöltött szerepükről olyan találóan ir Németh László: /83./"Talán honvágyunk is van e paradicsomi állapot után s ez a honvágy az, amivel Kosztolányi megfog, ez az a homályos emlék, amin át ő mai szemléletét ránkerőlteti. Ürügy a kisgyermek s egy fölfedező áll mögötte, aki a felnőttség lelki szegénységeiről a költőség gazdagságára, a 'fontosról' a 'nem fontosra' fellebbez, s a felület kiabáló jelentéktelensége mögött az örök mozgató erők halk állandóságát keresi."

Már a bevezetés halk, nosztalgikus ütemei ebben a kettős ihletésben születtek. Hisz talán mindennél erősebben bug fel ebben a néhány sorban a bucsu és a halál dallama, a "rémes" és az "édes" mesteri ellentéte, a földi és az örök, emberi ésszel és szemmel soha meg nem fejthető rejtélye, mely csak egy kisgyermek tudatában és szemléletmódja szerint feloldható:

Mint aki a sinek közé esett...

És általérzi tünő életét,
mig zugva kattog a forró kerék,
cikázva lobban sok-sok ferde kép,
és lát, ahogy nem látott soha még:

Mint aki a sinek közé esett...
a végtelent, a távol életet,
bucsuztatom, mert messze mese lett,
mint aki a sinek közé esett:

Mint aki a sinek közé esett -
vad panoráma, rémes élvezet -
sinek között és kerekek között,
a bus idő robog fejem fölött,
és a halál távolba mennydörög,
egy percre megfogom, ami örök,
lepkéket, álmot, rémest, édeset:

Mint aki a sinek közé esett.

A legnagyobb magasságba fesziti képzeletének lajtorjáját Kosztolányi, hisz "megfogni, ami örök", ez alighanem minden költő egyik legnagyobb vágya. De ez a "felnőtt" tudja, hogy erre csak a "fehérlő ingben" lébelő, képzeletbeli, álombéli "Kisded" képes, akit ő idézett fel képzeletéből, de aki tőle függetlenül is él és létezik, talán épp lelke legmélyén, s akkor is kitekint onnan a világra, akkor is megszólal, akkor is szabályozója a költői ihletésnek, amikor nincs érvényben a varázslat. A szegény kisgyermek valóban "inkarnált lélek", mint Karinthy irja, /84./ aki "metafizikai lény; a kozmikus élet köldökzsinórjáról le nem szakadt még s talán ő még emlékszik olyan dolgokra, egy másik lehetőség világából, amire mi már nem emlékszünk." De ugyanakkor gyermek is, aki másként, más perspektivából kell, hogy lássa a dolgokat /erről a látótérbeli különbségről később remek versét, a <u>Lóci</u>

óriás lesz-t irta Szabó Lőrinc/, s természetesen a versben is ugy kell előadnia impresszióit, gondolatait, tetteit, hogy megmaradjon a saját közegének és szemléletének hitele. Kosztolányi ebben a vonatkozásban szinte tökéleteset alkotott. A doktor bácsi - melynek francia rokonságaira, de az azokon való tulemelkedésre is figyelmeztet már idézett tanulmányában Rónay György és Karátsony Endre /85./ -, vagy az Ó, a halál kezdetü részek valóban a gyermek szemével idézik a világot. A Mult este én is jártam ottan cimü részlet pedig egészen tökéletesen fejezi ki a gyermeki szemlélet ösztönös naivitását és az abban megnyilatkozó - s a mesékben is mindig élő - többletet, mely sokszor az apróságokat is egyetemessé tágitja:

Mult este én is jártam ottan.

Hogy bibor lázba hánykolódtam,
az üvegajtó állt elém,
a zajtalan, a hangtalan,
csupa ezüst, csupa arany,
a sarka tüz, kilincse fém.
Az üvegajtó állt elém,
üvegje köd és alkonyat,
bámultam benne arcomat,
s mint viziárny lengett felém
akár vak tükrök lemezén,
hogy bibor lázba hánykolódtam.

Néztem közelről meghatottan,
az az ajtó, ismertem én,
ezen suhant el kisöcsém,
ment el, mikor leszállt az alkony,
kis, kékszemü hugom, szegény,
már régesrég ismertem én.
Csupán egy tükör az egész,
aki belenéz, belevész,
és aztán nincs többé remény,
egy kép az üvegen kilobban.
Mult este én is jártam ottan.

A gyermek és a felnőtt halálszemlélete egészen más. Amaz még nem látja tisztán, mit is jelent valójában az élet befejezése. A halált megszemélyesiti, belépteti világába, s találkozik is vele. De az idézett részben nemcsak a találkozásról kapunk hü képet, nemcsak arról, hogy számára "egy tükör az egész" s "aki belenéz, belevész", hanem szavaiból a halál tragikuma is felsejlik, immár egy felnőtt szemléletmódja szerint.

A szegény kisgyermek panaszai ugy idézi a halált, mint az életet beteljesitő, ahhoz természetesen illeszkedő léthelyzetet. Ez a mód a ciklus rilkei megihletettségére is utal. Már a két költőnek a magáról kialakitott "önarcképében" is van hasonlóság, az a mód, ahogy Kosztolányi megidézi a maga gyermekségét ciklusában, eszünkbe juttatja azt a portrét, melyet Rilke a Selbstbildnis aus dem Jahre 1906-ban festett magáról; mintha visszhangozna lelkében az az öntudat is, ahogy Rilke családja multjáról szól:

Az ősi, régen nemesi családnak
vadsága a szemöldök peremén.
A szembe félelem s kék enyhe fény
a gyermekkorból s itt-ott alázat,
nem szolga-vágy, de szolgáló erény. /86./

Élet és halál egymásbajátszatásának érdekes rilkei példája Az öngyilkos dala, melyet Kosztolányi ugyancsak közzé tett a Modern költők-ben:

Egy pillanat. És eltökélt
keddvel lógok. Csak a kötélt
ne vágja el a kés.
Hisz multkor is, mint uj elemben
fürödtem a halálban és
a végtelen zugott belemben.

Ide nyujtjátok a kanálnyi
kis életet.
De engemet, már a halál hi,
engedjetek.

Tudom, hogy életünk az ék
és a világ tele fazék,
de nem megy a vérembe már,
csak a fejembe száll.

Ha szereti is némelyik,
engem halálra émelyit.
Most ezer évig nem kell élet
és szigoru diétán élek.

A szegény kisgyermek panaszait mindvégig jellemzi a belső pá-

tosz, egyfajta fütöttség, érzelmi tuldimenzionáltság. Érdekes, hogy Kosztolányi ezt is - indokolatlanul /87./ kihallotta Rilkéből, legalábbis ezt bizonyitja például A fiu némelyik forditói megoldása.

A halál gondolata központi motivuma A szegény kisgyermek panaszai-nak. Hol egyik, hol másik arcát idézi a költő, de egyik sem olyan feszülten drámai, mint az Azon az éjjel. Már a forma megválasztásával, a cimadó sor monoton ismételgetésével és az ostorcsapásszerüen rácsapódó látomásrészletekkel jelzi a költő, hogy különösen fontosat akar mondani. Itt bontakozik ki a maga teljes tragikumában és drámaiságában a halál, s a kisgyermek, aki játszi kedvteléssel idézte eddig az elmulást, most érti meg igazán, hogy valami végérvényesen bevégződik: s ettől kezdve a versegységen belül az "azon az éjjel" sorokat felváltják a teljesen azonos ritmusu "azon a reggel"-ek:

Azon a reggel
rozsdás pénzt tettek kék szemére.
Azon a reggel
riadtan bámultam feléje.
Azon a reggel
csak hallgatott makacs ajakkal.
Azon a reggel
olyan volt, mint egy néma angyal.

A halál gyermeki ábrázolása, a misztikus sejtetése természetesen a szimbolista költészetnek is jellegzetessége. Ahogy Kosztolányi a halált itt rémitő magaslatra emeli, erősen em-

lékeztet Jammes versére, melyet Oly szörnyü volt... cimmel jelentetett meg a Modern költőkben:

Oly szörnyü volt, én láttam a kis borjat
a vágóhidon, s lelkem összeborzadt,
rányalt szegényke még a szürke falra,
s a csurgó esőt nyalta, egyre nyalta.

Jaj Istenem! Olyan szeliden állt ott,
szerette a füvecskét, a virágot,
. . . .
Jaj Istenem! Enyhitsd a szenvedését,
ne is érezze a mészáros kését.

Az emlékek sejtelmes egybejátszatása, mely oly sokszor villan föl A szegény kisgyermek panaszaiban, ugyancsak szimbolista jellegzetesség. Jammes Az ebédlő cimü versének Kosztolányi által készitett forditása bizonyára nem véletlenül cseng egybe a ciklus hangulatával:

Itt áll a megfakult almáriom,
ki csodálkozott ük-anyáimon,
aki hallotta, hogy szól nagyapám
s apámat is hallotta hajdanán.
A sok bus emlék, benne édes élet,
mert szava is van, mintha hallanám,
vele gyakran beszélek.

Van itten egy kakukos óra.
Hangját veszitve, nem szól semmiért.
Nem is akarom kérdeni, miért?
Tán eltörött zengő rugója,
melyből a szép beszéd beléhatolt.
Most épp olyan, akár a néma holt.

Nemcsak a halált láttatja Kosztolányi a gyermek szemével. Ugyanilyen módon idézi meg a gyermeki szerelmet, s a "szegény kisgyermek" attitüdjével érzékelteti a valós társadalmi különbségeket is /Ti, akik zárt ajtók előtt szepegtek/, telve részvéttel és megértéssel, de azzal az objektiv, hüvös idegenkedéssel is, mely általában is jellemzi ilyen irányu megnyilatkozásait:

Garaboncások, vásott ördögök,
a hajatok lóg, zöld a körmötök,
orditok, és ha ajtónkat kitárnám,
az üveges-szekrénynek rontanátok,
zengetnétek tütülő harsonátok,
és szánkáznátok szőnyegünk virágján.

Ez a részlet, de az egész mü, annak különböző - Szauder József találó kifejezésével - "évgyürüi" /88./ nemcsak a világtól idegenkedő, sebzett gyermek vallomásai, hanem egy alapvetően magányos lélek önkitárulkozásának tudatosan megválasztott formája is. Kosztolányi az ujságiró munkával vállalta, hogy más környezetben, más barátok között él, mint nyugatos nemzedéktársai. Már-már anekdotaszerüen számol be az ötvenéves költő kiközösitett voltáról Németh Andor /89./, de hihetjük, hogy a fiatal és sikeres iróra is irigykedve néztek kortársai, s korántsem a szerepjátszás diktálta levelezésének azokat a visszatérő mondatait, melyekben magányosságra panaszkodik Juhásznak is, Babitsnak is. A szegény kisgyermek mindvégig magányos, társak nélkül, kiközösitve él a világban, s emlélődik, s ennyiben is önvallomásértéke van.

Épp az idézett részlet azonban a münek egy más összefüggésére is figyelmeztet. A szegény kisgyermek panaszaiban ugyanis igen erős a részvét érzése, mely később egyre intenzivebben jellemzi Kosztolányi művészetét, elsősorban prózáját. A részvét alapérzése volt az expresszionista lirának, mely "az imperializmus világában magára maradt ember lázas kiáltása a másik emberért". /90./ Aligha feltételezhetjük, hogy Kosztolányira ekkor már hatott volna az expresszionizmus /az expresszióra való törekvés majd a Meztelenül korszak versei hatja át/, de nem hagyhatjuk figyelmen kivül, hogy ifjukorától igen figyelmesen követte nyomon a német lira uj törekvéseit - rendkivül jellemző e vonatkozásban, hogy egyik 1905-ben kelt ismertetésében antológiák egész sorát emliti, melyeket ismert, vagy legalábbis átlapozott, hogy forditandó anyagot keressen bennük /91./ -, elsők között figyelt föl Werfelre, akinek költészetét 1912-ben már biztos ismerte /92./, 1913-ban pedig már ugy jellemezte, mint a részvét egyik nagy alakjának lirai megnyilatkozását. Az expresszionizmus, mint költői irány, A szegény kisgyermek panaszai első változatának megjelenésekor már mindenképpen "a levegőben volt", s Kosztolányi sokkal figyelmesebben követte nyomon a világirodalom uj törekvéseit, semhogy ezt figyelmen kivül hagyta volna. A huszas években, a bukott forradalom után, amikor ő is élete nagy válságát éli át, majd sokkal erősebben és a versben is tetten érhető módon nyilatkozik meg e hatás.

A szegény kisgyermek panaszai legfontosabb és egyértelmü ösztönzője a modern pszichológia, elsősorban pedig Freud és Ferenczi Sándor müködése. Ferenczi, aki eleinte a Rókus kórházban dolgozott, a kilencszázas évek elején nyitotta meg pszichiátriai rendelőjét, ahol egész komoly eredménnyel gyógyitott betegeket. Rögtön megjelenése után elolvasta Freud Álomfejtését, de akkor nem talált benne semmi ujdonságot. A Royal szállóval szemben volt a rendelője, gyakran reggelig is elüldögélt irótbarátaival, akik közül Karinthy, Kosztolányi és Füst Milán tanusitotta a legnagyobb érdeklődést a pszichoterápia iránt. 1908-ban /más közlések szerint egy évvel korábban/ ismét elolvasta egyik barátja unszolására Freud alapvető müvét, s ekkor annyira a hatása alá került, hogy hamarosan személyesen is kapcsolatot keresett az ekkor már lassan-lassan elismert osztrák pszichológussal. Személyes találkozásukra 1908. február 2-án került sor. "Olyan kedvező benyomást keltett Freudban, hogy azonnal meghivta, töltsön augusztusban két hetet a Freud-családdal; Ferenczi a berchtesgadeni vakación rövidesen valamennyiük kedvence lett." /93./ Biztosra vehetjük, hogy irótbarátainak is beszámolt e látogatásáról és valamilyen formában ismertette velük Freud nézeteit, melyek alapjában változtatták meg az emberről és a gyermekségről addig kialakitott statikus képet. /94./ Ez az ujszerü, a gyermeki világot is uj dimenzióba állitó szemléletmód A szegény kis-

gyermek panaszainak egyik döntő meghatározója. Érdemes ennek igazolásául Lengyel Menyhért kritikáját idéznünk: "Késő vénségünkig, szomoru halálunkig - végig a gazdag és sivár életen - egy elhagyott, szegény kisgyermek sir mindannyiunkban. Egy árva kis lény, aki többé nem bujhat senkihez ugy, hogy befödje és megvédje - a mindent elboritó erős és meleg szeretet /az anyáé!/ -, aki nincs többé biztonságban, mert a saját erejére van utalva, s tudja, hogy ez az erő milyen gyenge - aki váltig szeretne visszajutni a szeretet és biztonság ama paradicsomába, amelyből kiüzetett, mert szemei egy pillanatra megnyiltak, s látni kezdte, hogy ami körülötte van, s akik körülötte vannak, egészen mások - a világ egészen más, mint ahogy ő elképzelni szerette volna... Néhány egészen egyszerü példa. Érhet-e emberi lényt nagyobb kiábrándulás az életben, mint az, mikor atyját-anyját elveszti a felismerés által, hogy hibák és bünök, gyöngeségek vannak bennük, melyeket a gyermek igen friss ösztöne s pompás szeme korán észrevesz, de nem nyilvánit, mert ez tiszteletlenség, hálátlanság és bün. Pedig ritka kisgyermek az, amelyik ilyen bün-tudatot nem hordoz magában. Az ujabb pszichológusok, a bécsi Freud és a magyar Ferenczi Sándor a legnagyobb érdeklődéssel kutatják át ezt a területet, bámulatosan becses dolgokat találtak benne, elrejtett magvát sok olyan konfliktusnak, mely később adja ki mérgét, magyarázatát lelkiállapotoknak, melyeket eddig

nem tudtak megfejteni. Minden iró és minden költő is rendkivül sokat köszönhet a gyermeksége élményeinek és megfigyeléseinek... Kosztolányi Dezső A szegény kisgyermek panaszai cimmel most egy költemény-ciklust irt erről a korszakról... igy e szelid és melancholikus képek során is meg tudta mutatni, a régi kisgyermek lényét, mindnyájunk édes testvérét, akit noha életünk végéig magunkban hordunk, voltaképpen elveszitettünk és megsiratunk." /95./

Lengyel Menyhért kritikája jól érzékeltetheti, hogy a modern paszichológia iránt érdeklődő müvésztársadalom alapjában véve freudista münek értékelte A szegény kisgyermek panaszait, s ennek Karinthy Frigyes ismertetése se mond ellent, noha ő elsősorban a ciklus szimbolista elemeire irányitotta a figyelmet. Hiszen a freudi szemlélet is telve van szimbolumokkal, melyeket másként fejt meg a pszichiáter és másként ábrázol az iró. Kosztolányira mindenesetre elhatározó befolyást gyakorolt a lélekelemzés uj szemlélete. Nagy regényeibe kel majd uj életre világképének ez az ekkor még uj eleme, de ott már a szuverén müvész minden rezdülésre kiterjedő figyelmével és gazdag ábrázolni tudásával.

A gyermek mint téma, a bennünk rejtező gyermek alakváltozatai, a gyermekség tovatünt idilljének és tragikumának képe a tizes években hol itt, hol ott tünik föl a világirodalomban, s A szegény kisgyermek panaszai e gazdag szinképnek egyik eleme csupán. Ebbe a vonulatba tartozik Karinthy

Frigyes majd tíz évvel később kelt Tanár úr, kérem-je éppen úgy, mint Valéry Larbaud Enfantines-ja, vagy Charles Vildrac magyarra A rózsaszínű sziget címmel leforditott regénye. /Hogy az unanimisták és Kosztolányi között vonható-e párhuzam, annak ismertetésére a Meztelenül kapcsán visszatérünk./ Más ez a gyermekség-idézés, mint a következő hullámban, amikor a gyermeki társadalom modellje a fasizmus ábrázolására ad alkalmat az íróknak. Ekkor még sokkal erősebb az a nosztalgikus, tragikus felhang, mely Kosztolányi versciklusának is meghatározója, s amely évgyűrűivel egyre erősebbé vált. Nem lehet véletlen, hogy az első kiadást jónéhány ponton épp olyan részletekkel bővitette, tette teljessé, melyekből a felnőtt tragikuma épp úgy kihallik, mint a gyermek tétova magányérzése. Ilyen - az egész verstrukturába már-már szervetlenül illeszkedő - betét a Lánc, lánc eszterlánc, melynek "pokoltáncát" világosan kivehetően maga a költő járja. Ugyancsak a "felnőtt" művész impresszionista remeklése az Apámmal utaztunk a vonaton:

Apámmal utaztunk a vonaton.
Hideg, sugáros, éji nyugalom.
A szunnyadó csöndesség lomha, mély,
de ébredez, hallucinál az éj.

Fázik az erdő, csontkemény a föld,
a dermedő ég alja sárgazöld.
Itt-ott egy oszlop, éjsötét palánk,
benn a kunyhókba késő lámpaláng.

Egy folt az éjbe, szürkülő, fehér.
Egy ember. Egy hóban rekedt szekér.

Valami zaj, valami halk sirás.
Egy csillag árnya? Vagy valami más?

Fekete, nagy ijesztő szélmalom.
Kék hold cikázik a fehér tavon.

Az idézett részlet szóhasználata /"Hallucinál az éj", "a dermedő ég alja sárgazöld", "Lámpaláng"/ elvonatkoztat a gyermeki lélektől, melyet pedig másutt mesterien ábrázol Kosztolányi, és sokkal inkább a részvéttel telt felnőtt szemléletmódját idézi, amit csak erősitenek a tömör, hiányos mondatszerkesztések is, s a halál képével való már-már öncélu játék is.

A "szegény kisgyermek" másutt is kiesik néha szerepéből, s ilyenkor sokat elárul magáról, a költőről, azokról a problémákról, melyek talán leginkább foglalkoztatták, s melyek kényszerítő erővel választották vele a közvetett vallomásra is oly alkalmas formát. Nem a Magyar Szonettek költőjének tragikus pátoszu hangja zeng-e ki a Még büszkén vallom, hogy magyar vagyok kezdetü részből? Abból a kicsit nacionalistára hangszerelt történelmi képből, melyben multunkat idézi? Nem Kosztolányi legsajátabb és legsulyosabb vivódásainak megfogalmazása-e ez a két sor: "mert néma gyermek minden kismagyar, / s a Nagyvilág nem érti a szavát."? Nem ennek a nyomasztónak érzett problémának a sulya, s a megoldás

vágya késztette-e később az érett irót, hogy a nyelvmüvelő mozgalom vezéregyénisége legyen, megérve, megértve a harmincas években a "nyelvében él a nemzet" időszerü paradigmáját? Nem a maga legsajátabb vallomása-e a Lánc, lánc eszterlánc szivet szorító negyvennyolc sora, melyben mintha megsejtené a majdeni tragikus véget, azért könyörög, hogy egy ideig boruljon még föléje a felhőtlen idilli égbolt? S A szegény kisgyermek panaszainak egyik legsajátabb leleménye az is, hogy a vidéki élet zártságát, fojtogató voltát fejezi ki /előre vetitve ezzel a Pacsirta környezetét, de azt az élményvilágot is, melyet majd a Nyugat ugynevezett harmadik nemzedéke él át ujra s folytat Kosztolányi nyomán/. /96./ S a költő legszemélyesebb isten-képe bontakozik ki a Féltizenkettő cimü részből. Ifjukorában még imákat jegyzett bele naplójába, /97./ később azonban rá is nagy hatással volt a szabadelvüség, s jól megérezte annak a barokkos vallásosságnak a korszerütlenségét, melyet Szabadkán tapasztalt, de amely ekkor szinte az egész magyar katolicizmus magatartását jellemezte /ezt a közömbös kisvárosi és városi vallásos intelligenciát igyekezett a maga eszközeivel felrázni Prohászka Ottokár, majd "harcba" vinni a hirhedt Bangha Béla/:

Az Istenük már várja őket,
szagosan és aranyba fogva -
öreg, naiv vidéki Isten -
ugy ül, mint egy pipere-boltba.

Ők meg nevetnek, integetnek,
a hüvös templom hüvös öblén,
és muzsikál és orgonázik
a zene, ima és a tömjén.

"A költészet szin és zene" - ez volt Verlaine egyik legfontosabb gondolata, mely nagy hatást tett az impresszionista költészetre, s némi ellenkezés után Kosztolányit is meghóditotta. Ennek bizonysága a sokat emlegetett Mostan szines tirtákról álmodom, melynek bámulatos sokféleségé akkor is megragadja az olvasót, ha érzi, hogy itt Kosztolányi a maga ars poeticáját fogalmazza meg:

És el nem ünnám, egyre-egyre irnék
egy vén toronyban szünös-szüntelen.
Oly boldog lennék, Istenem, de boldog,
Kiszinezném vele az életem.

Igen, ez a csodálatosan rimelő és a forma finomságának szinte minden titkát ismerő költő, aki oly szivesen játszott a dekadencia gondolatával, s akire épp ezért oly könnyen ráragasztották a dekadens cimkét, voltaképp a gyermek mohóságával szeretett volna elvonulni a költészet hermetikusan elzárt tornyába, de erre sosem nyilt módja. A modern költő egyik jellegzetes tipusa volt ő, akit az anyagi biztonság tudatával és hátterével láncoltak magukhoz a budapesti lapok, de ki is zsákmányolták, amikor hétről hétre, néha napról napra uj és uj tárcákat kivántak tőle. Nem segitett rajta az sem, hogy bámu-

latosan gyorsan dolgozott. Talán ez az életmód kényszeritette rá, hogy folyton rohanjon, még élete utolsó éveiben is villámsebesen futott fel hosszu lépcsősorokon, nem is egyszer az a veszély fenyegette, hogy amint figyelmetlenül átlohol egy kereszteződésben, elüti valamilyen jármü. Csak nevetett, ha aggódtak érte. Kihivta a sorsot, lázasan kizsákmányolta az életet, de a lelke mélyén tudta, hogy az ő erőivel és tehetségével is visszaélnek.

A szegény kisgyermek panaszaiban nemcsak az impresszió nyeri el jogait, hanem mesterien alkalmazza a szimbolista lira fordulatait is. "Kiáltani akartam és lerogytam -/ Mint egy hivő: / Karom kitártam s hirtelen megállott / Állt az idő" - idézi kritikájában Karinthy, /98./ s hozzáteszi: "Ez tehát szimbolizmus, a dolgok jelentőségében való hit: - vallás és filozófia a költészetben, transzcendens erők hite és imádása. Fejlődése folyamán Kosztolányi Dezső odáig jutott el, hogy versei nem csak versek immáron, s el nem intézhetők poézis-esztétikai alapon. Egyetemes világfelfogás, misztikus törvényszerüség foglal egyetlen egészbe szineket és képeket". S tegyük hozzá: mindez egészen végsőkig kimunkált formai köntösben jelenik meg, mesteri, érett néha már-már tulcsorduló rimekkel, melyek néhol /"A fák között egy éji ösvény, / amelyre rávetette fösvény / világát néhány éji csillag."/ oly tökéletesek, befejezettek, hogy érezni: ezen az uton lehetetlen tovább haladni. Rész-

ben ez a szemléleti különbség is magyarázza Babitscsal való viszonyának hüvösödését. "Tuljó rimei is kedvetlenitettek - irja az utóbbi. /99./ Mi szüksége ezekre az olcsó ékszerekre? Én is szeretem a rimet, de csak ha ugy nő ki a sor végén, magától, mint ágon a virág." De épp a tökéletességnek ez az utolérhetetlen varázsa /Németh László az érett Kosztolányiról irva legjobb verseskötetének A szegény kisgyermek panaszait vélte/ a magyarázata óriási hatásának. A tizes években szinte mindenki a "szegény kisgyermek" attitüdjével közeledett a világhoz, s még az uj nemzedékek is megőrizték, a harmincas években pedig ujra feltámasztották e magatartást. A részletek továbbélését pedig teljességgel lehetetlen nyomon követni. /Egyetlen példa: Kosztolányi képe: "Távolságok és sinek gombolyagja, / ölembe gombolyul a messzeség", József Attiláé: "A távolságot mint üveggolyót / megkapod..." /

A szegény kisgyermek panaszai az érdeklődés középpontjába állitotta a fiatal Kosztolányit. 1908 és 1910 között sokat vándorol, Európa különböző országaival ismerkedik. 1910 juniusában Rómában értesül róla, hogy a szabadkai kislány, akiért rajongott, s aki miatt oly gyakran utazott ekkortájt Szabadka és Budapest között - hála ezeknek az utaknak, rengeteg embert figyelhetett meg, tipusok és viselkedésformák egész sorát véshette agyába, ezekből alakitja majd részben az Esti Kornél-történeteket, részben legjobb tárcáit - éretlen volt még arra a forró érzelemre, melyet a fiatal iró táplált iránta. Kosztolányi rohanvást érkezik haza Rómából,

majd fájdalmasan tér vissza Szabadkáról Budapestre. /100./ Felejteni akar. A kártyával próbálkozik, utcalányokkal ismerkedik, s barátaival, Karinthy Frigyessel és Szabolcsi Lajossal különböző polgárbosszantó tréfák egész sorát eszelik ki /ezekről is olvashatunk az Esti Kornélban/. Zaklatott, hajszolt életet él, amelyet önéletrajzi verseiből is kiolvashatjuk. Ekkor születik az a ciklusa /Kártya, 1912/, amelyből a modern nagyvárosi élet lüktetése, s az egyén kiszolgáltatottsága, magánya, fájdalma is kirajzolódik. Az eldologiasodó nagyvárosi létformának korai és hiteles hiradása a Kártya, s Kosztolányi ekkori lelkiállapotának hü rajza A sötét párka:

Három bus párka áll az élet utján
a nő, a kártya, a halál.
Ó, fátylasarcu, rejtett, furcsa párka,
engem köténved titka vár.
Nem kérdezem, tündér vagy-e, banya?
A szeretőd leszek száz éjszaka.
Az életem péntekjén fölkereslek,
hozzád örjöngve fölfohászkodom,
és kérem az igét, a szót, a kulcsot,
lábadra ejtve ráncos homlokom.
Lassu nekem az élet - sokszorozd meg
és adj a láznál lázabb lázakat.

A század végétől Budapest arca rohamosan átalakult. A nagyváros kapitalizálódni kezdett. Az életforma merőben átalakult, a nyugodt, polgári élettempót egyszeriben felvál-

totta a lázas lüktetés, a rohanás, mely már nem figyel az egyes emberre, a viszonyokat eltárgyiasitja, s a régi erkölcs helyébe a "szerezni" mohó morálját állitotta. Elképesztő méretekben nőtt az öngyilkosok száma, sokan, akik feljöttek vidékről szerencsét próbálni, hamarosan megértették, hogy életük fölöslegessé vált. A költő, aki a maga eszközeivel hiven ábrázolta ezt az ujszerü életformát, sokszor maga is ugy érezte, hogy ebben a hideg világban nincsen szükség immár a szépségre, a szó vigasztalására, s ezért maga is eldobta életét. Soha annyi öngyilkosa a magyar irodalomnak, mint a század végén. Volt azonban egy másik tipus is, amelyik elfogadta ennek az életstilusnak a kihivását. Ki dacosan, lázadozva, a menekülő ember fáradt, de gőgös tartásával, mint Ady, ki belenyugodva, kicsit ironikusan számot vetve azzal, hogy ebből is ihletet csikarhat ki. Ezt jelentette Kosztolányi számára a "három párka", ezt a kártya, a lüktetés, a napról napra megujuló izgalmak, a nyerés már-már extatikus öröme /A kártyás diadala/, s a veszteség szorongató élménye /A kártyás sir/. Mindez azonban csak külszin, látszat. Mert a magányos éjidőn életre kelnek azok a démonok, kisértések, melyek elől a kártya és az önemésztő szerelmi élet fojtogató vigaszába menekült a költő:

De éjidőn szörnyüket álmodunk.
Jönnek felénk piros, kis ördögök,
izzó vaspántba lüktet homlokunk,
sárkányok üznek, krampusz ránk röhög.

Mint a fegyencek járunk szédelegve,
cselédlépcsőkön mocskos éjjelekbe,
tengert iszunk s szomjunknak nem elég,
éhségünket eteti az ebéd.
Kincsek között, bársonyba, jóllakottan,
dus asztaloknál vagyunk éhesek,
és ránk vicsorog a sötét sarokban
egy tüzesszemü, ordas, éhes eb.

/Az éj, az álom s a kinok/

Kosztolányi a felejtést máshol is keresté. Ennek bizonysága az Őszi koncert /1912/, melyben megpróbálta kiirni magából lelkének kinzó csalódottságát, a filozófiai sikon igyekezett megoldást keresni a férfi és nő kapcsolatára. Az alapjában véve keresett helyzet, s a meglehetősen erőtlen vers azonban aligha érhette el vágyott célját. Mint ahogy amolyan "ihletpótlék"-nak kell tartanunk ekkori szinikritikusi müködését is. "Ez a fiatal költő - fölényét, sikereit, kávéházi asztaltársak vitázó kedvét és a fiatalság farkas ösztöneit meghazudtolva - igen érzelmes szinibirálatokat ir - irja Illés Endre. - Sokszor már-már mosolyogni való az áhitata és a meghatottsága." /101./ S egy másik, Kosztolányi magatartásának kulcsát kereső jellemzése: "A Hét huszonötéves szinikritikusa idegesen kapkodja magára a különböző álarcokat: a csalódottságot, a szenvelgést, a hangos bizakodást, a konok tévedést, s mindezek a változások szinházi birálataiban is hiven jelentkeznek, még cikkeit is i-

lyen álarcos idegességgel jelzi: 'Pünin', 'Lehotay', 'K.D.'. Néha azután összedobálja s egymásra hányja jelzőit, birálói mércéit, lirai fogalmait, a kártyavár összedől - de mondatai még ilyenkor sem borulnak fel. Sőt, most tanulja meg, hogy nem a lázadás, nem a formátlanság müvésze ő, - ellenkezőleg; irásai fölött az arányosság, az értelem, a tisztaság, a szerencse, s a termékenység istennői őrködnek. Segitik őt." /102./

Valóban, mintha mulóban volna az ifjuság lázadó, szertelen kisérletező kedve. Kosztolányit egyre intenzivebben foglalkoztatják mostantól az irás, az irodalom belső titkai, azok a külső, avatatlan szemlélő számára szinte láthatatlan erővonalak, melyek mentén a mü teste kikristályosodik. Eleinte talán még - s ebben is része van az ifjuság szertelen, lángoló izgatottságának - nagy jelentőséget tulajdonit a szubjektiv tényezőknek. Az irás olyan számára, mint a csodálatos felfedező ut, a nagy kaland, melynek induláskor még nem lehet a végét látni, de ez a végeredmény sokszor lényegtelennek látszó epizódok függvénye. A tudatos, az ihletés parttalan áradását oly gondosan szabályozó, az alkotás spontaneitásából fakadó hibaforrásokat már-már önkinzó alapossággal nyesegető Babitscsal szemben Kosztolányi a "hazardőr", "aki egy rozoga lélekvesztőn csap az óceánnak". /103./ Számára minden téma, s mindent fel is dolgoz, válogatás, meggondolás nélkül, mert hite szerint az iróság

legfontosabb ismérve és legnagyobb felelőssége maga az irás. "... a Graham-kenyér vagy a babfőzelék foszforossága nem kevésbé határozza meg mai mondataink végzetes egymásutánját - irja, mint vizióink és szerelmi bánatunk." /104./ Szinte magában állt ezzel az ihletfilozófiával nemzedékében. A többiek kivétel nélkül másutt érezték és keresték az iró felelősségét, másnak érezték hivatását is. Ez a felfogás bizonyára idegen volt számukra, s talán ez is a magyarázata, hogy Kosztolányi kicsit mindig kivül rekedt nemzedékén. Egy-két jóbarátja volt csupán, akitől nem hidegedett el a későbbiekben sem. Kicsit talán lenézték felületességéért, irigyelhették is könnyedségéért; és eleganciájáért, s azért a büvészi ügyességéért, amelyet épp az állandó irás tett képességévé. Szivesen és sokat elmélkedett az ihletről, az ihlet pillanatáról, de ő bármikor fel tudta magában idézni ezt a csodálatos állapotot. Nagyon érdekes és jellemző vallomása - természetesen a müfajból következő közvetettséggel - a Bolondok cimü 1911-ben megjelent elbeszéléskötet A léggömb elrepül cimü, különben halvány novellája, melyben azt fogalmazza meg, hogy a repülés, a szárnyalás, a nehézkedés törvényeire való figyelmetlenség hozhatja csak meg az élet izgalmas perceit.

Két elbeszéléskötete jelenik meg ezekben az években. A Bolondok még meglehetősen sápadt, jellegtelen kötet, bár néhány darabjában azért nagyon is pontosan tetten érhetjük

a modor csiszolódását /A kinai ember/, s ha a Boszorkányos estékhez hasonlóan ezekben a novellákban is igen erős az ifjuság nosztalgikus bucsuztatása, azért egy-egy sikerültebb darab mintha a majdani Esti Kornél hangpróbája volna /A bécsi asszony/, másutt pedig egy váratlan szép leirás, plasztikus kép sejteti az igazi elbeszélő művészt. A Hrussz Krisztina csodálatos látogatása inkább csak egy anekdotikus ötlet köré építi fel a történést, s nagy szerepet juttat az iró poentirozó hajlamának, mely későbbi novelláiban válik funkcióteremtővé. De van ebben az elbeszélésben egy leirás. Egy villanás, mely azt jelzi, hogy Kosztolányi érdeklődése változóban van. Korábban inkább a hangulatot igyekezett megragadni, s ennek érdekében a stilus varázslatát teremtette meg. Most mintha maguk az emberek is kezdenék foglalkoztatni lobogó, nyugtalan fantáziáját. Kicsit távolról ironikusan nézi még őket. De aki ily pontos megfigyelő, s az árnyalatok iránt ilyen fogékony, az magától értetődő természetességgel kapaszkodik fel majd a Tengerszem korszakának széditő magaslatára. Idézzük hát a leirást, már csak azért is, mert benne csodálatos eleggyé alakul az iró korábbi prózájának tündéri lobogása és az ujonnan felfedezett valóság szilárdabb ihletése: "Hrussz Krisztinát, a kabaré énekesnőt 1902 január 7-én temették el. A temetés délután három órakor volt. Erősen fagyott, már egészen besötétedett, amikor a koporsót kivitték az udvarra és felállitot-

ták az ácsolt ravatalra, hogy beszenteljék és reátegyék a halottas kocsira. A papnak a hidegtől meggypiros volt az orra. Még szájában volt az ebéd íze, a badacsonyi bor kesernyés zamata. A ködben most angyalokat és rózsákat látott. Mereven emelte a szenteltvizszórót a koporsóra. Mellette állott a diák, Tass Vidor, az orvostanhallgató, az énekesnő kedvese, az érdeklődés központja, hanyag fekete ruhában, elegánsan uralkodva a bánata fölött. Közbül néhány ripacs, egy komoly müvész és a kabaré igazgatója. Majdnem mindnyájan jól érezték magukat. Itt a gyász kellős közepén az ebédjükre gondoltak."

A pap ábrázolásában már mesterien elegyiti Kosztolányi a valót és a varázslatot, hogy aztán a komoly leirást "megcsavarja" egy ironikus fintorral - mely azért nem is áll oly messze a valóságtól -, amikor arról ir, hogy mindnyájan nagyon kellemesen érezték magukat, mert a gyász komor perceiben az ebédjükre gondoltak. Ez a fajta - jobb hiján nevezzük zenei müszóval - ellenpontozott szerkesztésmód lesz a Kosztolányi-novellák igazi mozgató eleme. Ugy, olyan pontosan épiti elbeszéléseit, mint a zeneköltő a fugát, s ha egymásba játszanak is a különböző dallamok, tévedhetetlenül ki lehet venni az egyes témákat, az egyes összetevőket. Ezt a módszert fejleszti tökélyre nagy novelláiban, s ezzel gyakorol szinte felmérhetetlen hatást az utána következő prózairókra, akik mind ellestek tőle valamit, ki, mint Márai, a figuráknak pontos, már-már szenvtelen ábrázolásának módját, ki a stilus-

nak könnyed lebegtetését, ki a pontos eleganciát. A Bolendok és az 1912-ben megjelent Beteg lelkek elsősorban azért izgalmas dokumentumok, mert bennük figyelhetni meg Kosztolányi elbeszélő módszerének lassu finomodását. A lélektani motivumok iránt korábban is fogékony volt, ezekben a novellákban azonban már tudatos kisérleteket tesz egy pszichológiai tény, helyzet, képlet kidolgozására, s a jellemrajz pontositására, árnyalására is inkább ügyel. Ilyen szempontból jelentős a Szegény kis beteg kegyetlen leleplezése, s a Tréfa, amelyben már-már abszurditásig fokozza a kegyetlenséget, mintha megint egyik kedvenc témáját próbálgatná - ezt majd a Nero-ban irja meg -: van-e határa egyáltalán az emberi erőszakosságnak, brutalitásnak. A tömegszuggesztio kérdését villantja fel A pap cimü elbeszélésében. S hogy az egyszerü, a hétköznapi emberek problémáit is megérti, s ráérez lelküknek talán rejtett kis titkaira, annak legsikerültebb bizonysága e korszakának talán legteljesebb alkotása, az Appendicitis, amelyben Kovács János - már a névválasztás is általánositó szándékot jelez - vakbélmütétjének történetét és következményeit mondja el. Ezzel az egyszerü, valóban hétköznapi emberrel történt valami. Más talán a sorsjátékon nyerne, neki kiveszik a vakbelét. De ez a hétköznapi eset elegendő ahhoz, hogy megváltozzék sorsának addigi röpp-pályája. Ez a változás tulajdonképpen tragikus irányban mozditja el életét, hiszen összevész főnökével, az utcára ke-

rül, nevetségessé válik, mert mindig csak a műtétről beszél, s végül törvényszerűen iszákos lesz. De mindebben van valami "hübrisz", tragikus gőg, amely végül mégis "megemeli" Kovács János alakját, s ezt a roncs-embert, aki az éjjeli mécs fényénél az alkoholban uszó vakbelet figyeli, tragikus magasságba emeli. Az iró megkegyelmezett neki. Felemelte a nevetségességből, s a tragikus hősök közé állította.

Aki azt várná Kosztolányitól, hogy azonosuljon a szenvedőkkel, hogy ne csak ábrázolja a Kovács Jánosokat, hanem megpróbálja megvilágitani tragédiájuk legigazibb okait, az az iró alkatától és irodalomfelfogásától merőben idegen dolgot kérne tőle számon. "De nézem a sirokat és a könnyük / és gyászolom elvesztett bánatom, / ezt a nehéz és babonás kösöntyüt." - irja az 1912-ben megjelent Mágia bevezető versében, a Kösöntyüben. Valóban nézi a sirokat, és a feladatának azt érzi, hogy minél hivebben ábrázolja őket. Együttérzéssel, néha kifejezett részvéttel teszi ezt.

A Mágia különben ugyancsak sikeres kötete lett, s azért is igen jelentős, mert megfigyelhetni benne világképe lassu elmozdulását. "... a 'Mágiá'-ban - mondja Szabó Lőrinc - ... már látni az első győzelmeket a költő zürzavarán, aki /'Gyülölöm magamat'/ tisztulni kezd az önvádban. A mondanivaló és a hang egyszerüsödik, a 'szemétdomb és a csillagok közt' fegyelmeződik a hisztéria, az egész hangszerelés halkul. A visszatitések állandók most is, később is 'A szegény kisgyer-

mek panaszai-ra." /105./ Persze nem egyszerüen "visszaütések"-ről van szó, hisz A szegény kisgyermek panaszainak költői anyaga állandóan alakul, forrong, formálódik még benne, nincs ereje végleg szakitani ezzel a számára oly sok sikert kináló ciklussal, anyagát uj és uj kiadások számára bővíti, s majd csak 1923-ban, már A bus férfi panaszai idején válik véglegessé a ciklus belső rendje. /106./

Szauder József idézi a Mágia egyik legjellemzőbb versét, a Gyülölöm magamat cimüt, melyben szerinte Kosztolányi megteremti a Négy fal között-ben kialakitott lira énje pendantját, mely fokozottan fejezi ki "az önmagától való elidegenülés félelmét". Ez persze a századelő érzésvilágának gyakori problémája. Babitsnál is feltünik az Én és pirandelloi értelemben vett szerepe kettősségének, szembesitésének témája, s ez Kosztolányinál fontos, több változatban visszajáró probléma marad a huszas évekig /pl. a Gyülölöm magamat/.

Rendkivül fontos felismerése az emberi lélek rejtelmeit immár oly pontosan ismerő irónak, hogy a világban idegenül álló ember - és költő - alapérzése a fájdalom, mely tehát nemcsak "a szegény kisgyermek" tetteinek és életérzésének vezérló motivuma, hanem a felnőttnek is; s talán ekkor kezd érlelődni benne az a tudat, hogy a traumákkal teli ifjuságot törvényszerüen váltja fel az elidegenedett ember "bus" férfikora:

Én csak röpültem és ezt szüreteltem
kalászos rónán és szőlős hegyekben.
ezt szüreteltem, mert én csak röpültem.
és életem nehéz mézzé köpültem.
bánattá, jajjá, könnyé, tiszta mézzé,
egy csonk világban egy fájó egésszé.
Ó lankák, ó virágok messze tája,
ti telt gyümölcsök korhadt rudakon,
s ó könny, te élet mély esszenciája,
megölt virágok méze, fájdalom.

/Méz/

Senki a magyar irodalomban nem verselt ilyen bámulatos könnyedséggel, s a legnagyobbak rimelése is sokszor tisztátalan Kosztolányiéhoz képest. A korábbi nagy siker, A szegény kisgyermek panaszai azért sokkal nagyobb hatást tett megteremtőjére is, semhogy ne járna vissza kisértetként ujabb köteteiben is. A gyermeki hang, a gyermeki látásmód egyszerüsitése A Mágia verseiben is ott kisért. /Miért nem beszéltek, én halottaim/. S ebből ered a halálélménynek az a felfelfakadó forrása, amely e kötetben is igen erős. Hódol a halálnak, "és csak hever, szomoru, halovány, / az éjszaka fekete vánkosán". Magányérzése néha kozmikussá fokozódik, - ez megint rilkei hatás - mint a Fohász csillagtalan éjjel nyitó soraiban:

"Nézd, istenem, milyen magam vagyok,
mily egyedül e roppant földgolyón.
Ugy járok itt, mint az eltévedett,
sorsom szemétdombján kiáltozom..."

Mint ahogy más vonatkozásban is szorosan kapcsolódik költészetünk lirai előzményeihez, elsősorban a századvég költészetéhez, mely a Négy fal közöttben is sokhelyütt szinezte, alakitotta liráját. A Vers egy leányhoz nem egyszerüen azoknak a verseinek sorát szaporitja, melyekben az utcalányokról ir tétova együttérzésével, hanem a perdita-kultusznak is folytatója. Kosztolányiné nem is egyszer idézi férjéről szóló életrajzi müvében, hogy Kosztolányi mily nagy részvéttel fordult az élet e kiszolgáltatottjai felé. De kétségtelen, hogy megvoltak ilyen irányu érdeklődésének irodalmi előzményei is. Kosztolányi nyilván Vajda János Gina-verseiből és Reviczky perdita-ciklusából nyerte első ösztönzéseit. Ezt a század végén oly divatos témát "Ady tölti meg uj tartalommal... 1900 márciusában megjelent a nagyváradi Szabadságban Fantom cimü verse /később, az Uj versekben, Az én menyasszonyom cimmel/, melyben a kor hazug erkölcseit megvető perdita már az ő társadalmi harcának hősnője: odaadó szerelmében magává az Életté magasztosul, és társa a költőnek a nietzschei kőtáblák szétzuzásában". /107./ Kosztolányi természetesen más aspektusból közelit a témához, nála a részvét és a csendes borzongás a legerősebb, mert ebben a vonatkozásban is szivesen hagyatkozik a gyermeki látás törvényszerüségeire.

Ugyancsak a századvégi témát folytatja a haláltánc motivum feltámasztásával is. /108./ Erre már a Négy fal közöttben is kisérletet tett. A Cifra halottak mintha egyenes-

ági leszármazottja lenne annak a tematikának, mely oly féktelen szenvedélyű mohósággal hajszolja halálos szerelmekbe Bródy hőseit, s annak a kíváncsi, már-már a halál anatómiáját is tárgyilagosan megfigyelő gesztusnak, melyet oly sok változatban őrizett meg Justh Zsigmond naplója:

Künn a kalászos rónán áll a bál,
  még a csigás homok is várja-várja
fényt izzad a föld, táncol a halál.

Ők is kendőzik magukat a bálra,
  a nyári bálra s mindenük ragyog,
körmük szederjes, vézna ujjuk sárga,

és szörnyű arcuk nézi a napot.

Végelemzésben egyéni adottságai, hajlamai mellett bizonyára egyfajta költői hagyományt folytatott Kosztolányi tuldimenzionált, exhibicionista szerepjátszásával is. A Mágia jónéhány ilyen szerepverset tartalmaz /Hetedhét-ország felé, Pipacsos alföldi ut, forró délután, Sipszal, dobbal, nádi hegedűvel/, némelyikben eljátszik a halál gondolatával, a másikban az öngyilkosság képe tűnik fel /megint egy jellegzetesen századvégi téma/, s ismét másutt a temetői haláltánc látomása. Ezek a különféle szerepek majdnem kivétel nélkül a halál álarcát próbálgatják az előre, s mert javarészt irodalmi minták után készültek, megjelenítő erejük is eléggé halovány. Nem csoda, hogy hasonlóan ekkori elbeszéléseiben, a vers

börtönéből - mert ekkor nemcsak vigasztalója, hanem tönlöce is a költészet - igyekszik kitörni. Egyik legizgalmasabb töprengéseiről, kétségeiről, őszinteségvágyáról a legtöbbet elárulló verse - melyet a már jelzett pirandellói Én-kettőségnek jellemző dokumentuma - a Gyülölöm magamat:

Hogy gyülölöm magam! Mindig csak Én!
Változva folyton s mégis változatlan.
Tükörszobába járok. S száz alakban
másolja halvány képemet a fény.

Csak Én! Csak Én! A Végtelen egy Én!
Kié a szirtben szunnyadó szobor-más?
Arcom kacag belőle: hü - de oly más.
Kié az árnyék a falon? - Enyém.

Nem gyülöli ugy a rab tömlöcét,
hol örökös a végtelen sötét,
s magába rogyva ordit társtalan: -
mint ahogy én utálom önmagam!

1912 körül egyfajta átalakulást figyelhetünk meg költői világszemléletében. A korábban inkább csak a szépségre, a kifejezés finomságaira ügyelő költő mintha éberebben, érzékenyebben figyelne maga köré. Eddig szinte érintetlenül őrizte azokat a nacionalista hagyományokat, melyeket a családi házban és az iskolában szivhatott magába. 1912. május 23-án először találkozhatott szemtől-szembe a forradalmi tömeggel, melyet csak olvasmányaiból ismert. Emlék 1912. május 23-ról cimü i-

rása ugyanolyan ~~tétova, riadt~~ meditatív, mint Babits híres verse a Május 23. Rákospalotán, hiszen ugyanannak az értelmiségi magatartásnak a tükörképe, melyről Király István irt kitünő tanulmányában, összehasonlitva Ady Rengj csak, föld cimü versével Babits költeményét. /109./ Ady a forradalmár, a néptribun, Babits a forradalom látványától visszariadó értelmiségi, aki az eseményeket nem tudja, nem meri vállalni. S ugyanilyen alapállással közelitett a felgyujtott tömegekhez Kosztolányi is. Az ő cikkében azonban van egy nagyon szép kép, amely azt jelzi, hogy a politikától szinte finnyásan óvakodó iró azért megértette ennek a napnak a lényegét: "Egy proletáranya leül a villamos-sinekre, a gránit kockákra, a korzó máskor legforgalmasabb pontjára, határtalan dölyffel és biztonsággal. Kiveszi nyiszelett mellét és a csecsemője szájába dugja. Tudja, hogy nem jöhet villamos. A kis proletár dőzsöl a tejen. Fölötte holdas végtelen, mögötte egy izgalomtól beteg város. Az anya piros kontya messze világit a sötétben. Budapest hagyja, hadd üljön ott legárvább leánya, hadd beruljon gránit mellére, és higgye - legalább huszonnégy óráig -, hogy a föld és az ég mindenkié. Ebben a pillanatban övé a város." Ebből a néhány sorból nem nehéz kiolvasni, hogy Kosztolányi jól tudta és érzékelte azokat a társadalmi ellentéteket, melyek a május 23-i tüntetést és összecsapást kirobbantották. Ő, aki az ábrázolásnak olyan utolérhetetlen mestere, ebben a vonatkozásban is félreérthetetlenül, pontosan ir. Egy iro-

nikus félmondatnál többet azonban nem mond. Nem érzi feladatának és hivatásának a politizálást.

1913-ban megnősül. Felesége, Harmos Ilona, színésznő. Kapcsolatuk már régóta tart: egymás iránti érdeklődésük hol fellobban, hol kihuny. A házasságban talán azt a rendet és belső biztonságot szeretné megtalálni, melynek hiányát sokszor fájón érezte. Eleinte ugyan meglehetősen rendszertelenül élnek, hajnalban kerülnek ágyba, délutánig alszanak. Utána Kosztolányi a szerkesztőségbe siet. Üres perceiben ismét a kártyával próbál szerencsét és szokása szerint veszit. Esténként szinházba járnak, valamikor a szini birálatok is elkészülnek. /110./ S ha még marad kis ideje, müforditásköteté rendezgeti. Modern költők cimü gyüjteménye 1913-ban jelenik meg. Hatása óriási volt. "...első könyve, melyet olvastam - mondta Németh László Kosztolányi egyik szerzői estjének bevezetésében, /111./ a Modern költők cimü müforditásgyüjteménye volt. Mint nyolcadikos diák, ebből tanultam meg nyolc-tiz európai nép költőinek nevét, s bámultam a forditót, aki számomra megközelithetetlen világot kalandozott be. Ugy néztem rá, mint a polgárfiu a világfira, aki mielőtt házunkba lépett, történelmi nevek viselőivel teázott együtt, s keresztnevükön szólitott embereket, akik velem szóba sem állottak." Most ne müforditói elveit kövessük nyomon, köztudott, hogy izlése szerint forditott, kihagyott sorokat, s ha ugy találta szükségesnek, be is toldott ujakat. Az ere-

deti verset inkább nyersanyagnak érezte, s feladatának azt tartotta, hogy ezt minél szebb köntösben hozza közel a magyar olvasókhoz. /Rába György alapvető könyve, A szép hűtlenek ezt részletes és minden izében pontos, találó képet ad a müfordító Kosztolányiról./ Inkább a pillanat jelentőségét próbáljuk megérteni: egy huszegynéhány éves fiatalember, aki eddig inkább a maga számára és hasznára kutatott mohó szenvedéllyel, most öntudatos mozdulattal átnyujtja kortársainak a világirodalomnak egy részét, azt amit fontosnak, érdekesnek talált. Ne a versek pontatlanságait nézzük, hanem azt, hogy immár nyelvünkön is olvashatjuk e költeményeket. Ne a kifejezés szökelló következetlenségeit, hanem azokat az igazi bravuros telitalálatokat, melyek egy-egy müforditását felülmulhatatlan remeklésé avatják. "E módszert lehet kifogásolni - irta nagy kritikájában Tóth Árpád /112./ -, de senki sem tagadhatja, hogy egy költemény különös, éltető hőfokát ily módon lehet előgalvanizálni a legsikeresebben a forditás nyelvének idegenül huzódó szavaiból."

A Modern költőkkel Kosztolányi öntudatosan végigtekintett a látóhatáron. Ekkor még minden tiszta és napfényes volt. A következő évben kitört az első világháboru.